

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND:

**J. Aavik, M. J. Eisen, V. Grünthal, A. Jürgenstein,
M. Kampmann, A. Kitzberg, J. Luiga, W. Reiman,
J. Tõnisson**

1915

Kümnes aastakäik

Nr. 11

Eesti Kirjandus nr. 11.

Sisu:

H. Prants, Piibel Eesti keeles. (Lõpp.)

M. J. Eisen, Kodumaa kirikute ehitamine. (Lõpp.)

H. Põld, Sisseitlev kääne.

M. Kampmann, Peeter Grünfeldti 50-aastase sünnipäeva puhul.

Kirjandusline ülevaade:

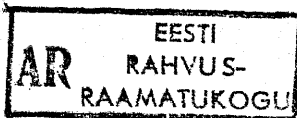
J. Kõpp, Sirvilauad.

V. R., Mathias Aleksander Castrénin satavuotis-päivänä.

Toimetusele saadetud raamatud.

Kuulutused.

Andis
Eesti

Piibel Eesti keeles.

3

H. Prants.

Tallinnamaal leidus aga Piibli tõlkimise jaoks seekord õnneks tegelane, kes seks mõndapidi sündsam ja kohasem oli kui suurem osa endiseid: Tallinna lähedase Jüri koguduse õpetaja Anton Thor Helle. Nagu juba nimi näitab, oli temagi võõrast rahvusest pärit (rootslane), kuid tema sugu oli juba paarsada aastat Tallinnas asunud ning nõnda siin kodunenud. Thor Helle oli nõnda üks nendest harvadest õpetajatest tol ajal, kes ise siin maal sündinud ning kasvanud ja vististi lapsest saadik Eesti keelega tuttav oli. Oma ülikooli-hariduse sai ta muidugi Saksa maal (sest kodumaal enam ülikooli ei olnud), kuid sealt tulles ja 1713. a. Jüri õpetajaks saades, mis ametis ta 35 aastat oli, tundis ta rahvakeelt juba nii täiesti, et oma koguduses kohe kõstrikooli asutas, kus ka ise õpetust andis, ja õperaamatute puudusel esimesed õpetusetükid paberilehekestele kirjutas. Kooli vili oli, et igasse peresse kirjaoskaja sai. (Meie-aegse Jüri õpetaja Winkleri teate järele „Ristirahva Pühapäevalehes“ 1899. a.) Suure hoolega täiendas ta aga oma keeletundmist edaspidigi veel, niihästi senist Eesti kirjandust tähele pannes, kui ka rahvaga elavalt ümber käies. Selle teadmisevara najal avaldas ta a. 1732 oma osavalt kirjutatud „Eesti keele õpetuse“ (muidugi Saksa keeles). Ka kirjutas ta mitmed vähemad eestikeelsed raamatud. Nõnda oli tema Piibli tõlkimiseks kohasem mees kui keegi teine tol ajal; pealegi asus ta puhta tallinnakeelse rahva seas ja omandas sellelt oma keeletundmise, nii et murrete mõjud teda ei seganud, nagu mitmeid muid. Kuid ta asukoht Eesti rannamaal, Soomemaa naabruses, tegi võimalikuks, et tal ka Soome maaga ja keelega kokkupuutumist oli, mis Piibli tõlkimisele tuluks tuli. Sest nähtavalt on Thor Helle jälle Jheringi ettepanekut meele tuletanud ja Soome keeli

Piiblit Eesti tõlke valmistamise juures tähele pannud, kuigi mitte tõlget selle alusel teinud, nagu Jhering tahtis. See oleks ikka võõriti olnud; korralikku tõlget võib ainult alguskeelest teha. Ja seda tegi Thor Helle, kes ka Heebrea keeles täiesti kodu oli. Ning et temal oma hoolsa püüdmise najal Eesti keeles haruldane rohke sõna-tagavara tarvitusel oli, võis ta suurema osa Piibli sisu tõlkimisega kaunis vaevata korda saada. Väga suuri raskusi tegid aga need kohad, kus alguskeeles asjadest kõneldi, mis meie rahvale alles tundmata ja võõrad olid, nõnda siis nende jaoks kohased sõnad puudusid. Nii mitmed muud tõlkijad oleksid seesugused kohad lihtsalt võõrakeelsete sõnadega „Eesti keele kiskunud“, nagu seda tõlgete juures küllalt on nähtud. Sest nõnda on tõlkijal omal muidugi hõlpus töötada; mis raskusi sellega lugeja kaela aetakse, ei puutu temasse. Piibli ümberpanijal oli õnneks oma kohuse kohta õigem arusaamine. Tema mõistis lugeja tarvidust ja seisukohta silmas pidada ning püüdis nõnda töötada, et sellel lugemine ka tõesti arusaadav ja sellega tulutoov oleks. Ta nägi mõistete sulakstegemisel ise palju vaeva, ei jätnud seda lugeja kanda, nagu kergelased tõlkijad teevad. Sellepärast otsis Jüri õpetaja Piibli tõlkimisel alati, kus ise keele poolest kimpu jäi, enda koguduse rahva käest nõu ja juhatust, mitte ainult kirikumõisas käijatelt, vaid käis ise külades ja taludes tarvitist sõna järele pärimas, mille ta muidugi tihti alles mitmesuguste küsimiste ja kaudsete kõnede teel kätte sai. Täniigi veel on Jüri rahva seas mälestus alles oma tublist õpetajast, kes nii palju ja hoolega kõigi inimestega juttu püüdnud teha.

Kui väga täielise usalduse õpetaja rahva keskel oli omandanud, tõendab õieti selgelt nähtus, et tema ka kõigi niinimetatud „rumalate“ ja „roppude“ asjade nimetused otse rahva suu järele ta tüsedate sõnadega kirja on pannud. Sedaviisi õnnestas temal iseäranis ohvrikommete ning perekondliku olu kirjeldusel väga raskeid alguskeele kohti, Piibli heebrealaadilist sõnastust ja kõneviisi, üleüldiselt rahuldavalt Eesti kuuesse seada. Kui väga hoolega ja sügavalt Piibli tõlkija otse rahva kõnekeelses on tunginud, seda tunnistab suure selgusega hulk rahvalikka sõnu tema tõlketöös. Näituseks järgmised: ahing, arendab, iniseb, järg (aujärg), kalits, kahar, koiduriipsud, kupatud, kott, kalapüügi und, kaevlik (loom), korre- ja võsatammed, küdi, noos, oid, õndlasooned, oiniktall, peelepuu, pomiseja, puhte, pea-herris (peakelm), pula (mullikas), purihambad, ristiline, rohuputked, röötsakile, roosteudu, rei-alune, sapsud,

surutõrs, süst-oda,¹⁾ tailiha, tahedalt, taotab, tippamisi, toter, toimetab, tülgas, (süda) tülkab, tuulispask, uhutaja, udusuled, utetall, vajak, vaskputked, vagu maad, vaenael, vaagima, võigud (hobused), voos jne. Mõned tema tarvitatud rahvasõnad, näit.: ep, teps, ta (taas), üpris, üürike jne., on hilisemal ajal juba nagu unustusesse sattunud, Piibel aga on need tänini truult alal hoidnud, ja nüüd hakatakse mõnda jälle uuesti elustama. Mitmed õige tarvilitud sõnad, mida ju Piibli tõlkijad tarvitada osanud: arendama, toimetama, taotama jne., on ligi poolteistsada aastat Eesti kirjanikkudele nagu „silmade vahele“ jäänud; alles Eesti „ärkamise ajal“ märgati nende väärtust ja hakati neid laialisemalt tarvitama.

Ka mitmed õige tabavad kõnekäänud on Piibli tõlkija terav kõrv rahva suust märganud ja neid sündsäl kohal tarvitanud. Näit.: keet kapsaid, kihuvitsa kärin poti all, nahka pannud, tegi minnes jõudu jne. Mõned sõnad on temal küll vist murdelised, näituseks „käte peilad“, mille asemel nüüdses tõlkes „pöidlad“ leiame.

Mõistagi, et tihti ka kõige suurem hool ja vaev, rahvakeelest tarvilit sõna leida, ometi asjata oli, sest et meie rahval väga paljud ained ja mõisted, mis Piiblis leiduvad, hoopis puudusid. Niisugusel korral pidi tõlkija ikkagi alguskeele sõnade juure jääma, lisas aga tarbekorral seletavad sõnad ligi. See häda oli temal iseäranis Vana Testamendi nende osade tõlkimisel, kus meile hoopis võõrastest, Vahe mere äärsete maade loomadest kõneldakse. Kus see vähegi võimalik oli, püüdis tõlkija ikkagi loomadele kuidagi arusaadavad nimetused anda. Ta kirjutas „merre kokas, surispä kull, käggi“; nüüdses Piiblis leiame nende nimetuste asemel: „kajakas, jaanalind ja kanakull“. Suurispeakulli nimetus on nüüd Thor Helle „Tamasi linnule“ antud ja tema „Saavilind“ on „kalakulliks“

1) „Süst-oda“, nii ka „süstpu“, nimetus on ligisuguluses „süstiku“ sõnaga (teatav kudumise-abinõu). Sellestasamast juurest on ka Thor Helle Piibli tõlkes leiduv ajasõna „süsta“, mida ta nimelt tuntud piiblikohas (Luuk. 22, 41) on tarvitanud: „Ni kaugele, kui kivviga võib süsta.“ Seegi sõnakuju on Piiblis tänini alles. Uue Testamendi parandatud trükkis on aga juba selle asemele nüüdse keele kohaselt „kiviga heita“ pandud. Teatavasti pakutakse meile seda sõna nüüd Soomest toodud laenuna, „sööstma“ kujul. Hoopis asjata (ehk „tarbetu“, nagu ka tikutakse ütleva, kuid „tarbetult“, sest oma sõna „asjata“ ütleb selle mõiste selgelt ja täieit ära). Sest see sõna on meil omal, kuid ta on juba vananenud. (Ka vanemates lauluraamatutes tuleb „süsta“ mõnda korda ette: „Ta tahhap mahha süsta.“) — Olgu siin ka seda tähendatud, et tartukeelses Uue Testamendi tõlkes kõnesoleva sõna mõiste õieti rahvalikult on ära leidnud: „kivilaseng maad“.

saanud. Need nimetused on 2. Moosese raamatust. Jesaia raamatus on juba Thor Helle „Jaanalinnu“ nimetust tarvitanud, kuid sinna on nüüdne tõlge „suurispeakulli“ asemele seadnud. Ahvile ei ole tõlkija sündsamat nimetust leidnud kui „karrone tont“; nüüdne tõlge on sinna „pär-diku“ pannud, kuna „tondi“ nimetus Thor Helle „Liliti“ loomale on antud; ta „Kaatilinnud“ on nüüd „pugulinnuks“ saanud, kuna aga „lid“ ka praeguses tõlkes selleksamaks on jäetud. Niisamuti on ka õige paljud muud linnunimed, mis Thor Helle hädaga heebreakeelseks on jätnud, hiljem rahva oma keeli nimede vastu ära vahetatud. „Raamilind“ on nüüd toonekurg, selle vastu kannab endine „tonekurg“ ja „Anava lind“ nüüd mustaka kure ja rüütaja nime; nahkhiire asemel on nüüd hoburäästas. „Omet ja Tinsemēt“ on „liivasialik“ ja „punasialik“. Osavalt vahet teinud on aga ju Thor Helle „kotka“, „lukotka“ ja „merrekotka“ vahel. „Renanilind“ on ka nüüdses tõlkes niisama, aga „Reemi metsalise“ asemel seisab nüüd tuttavam „metshärg“. Hoo-pis võõrastele loomadele, kummikonnale ja kaamelile, on Thor Helle antud nimed püsivaks jäänud; ka elevanti on Apokriiva raamatutes, kus see nimetus greekakeelses kujus oli, juba nõnda nimetatud, kuna aga Hiiobi raamatu 40. peatükis Heebrea laadi „Peemotist“ kõneldakse, ning see sõna seisab ka veel nüüdses tõlkes. Aga looma kirjeldus käib küll nähtavasti elevanti kohta, või ometi ta ligisugulase, niinimetatud „jõehobu“ (hippopotamus) kohta. Heebrea „Leviathani“ loomale on aga Greeka keele järgi „krokodilli“ nimetus antud; kuid et võõriti mõistmist ei tuleks, nimetatakse peatüki pealkirjas ka „Leviatani“. (Soome Piiblis seisab tänini „Behemoth“ ja „Leviathan“.) „Loukoera“ nimetuse on Thor Helle juba varemates eestikeelsetes kirjades niisugusena eest leidnud, sest seda sõna tuli kirikukeeles tihti tarvis. „Leukoir“ seisab ka Stahli raamatutes.

Täheteadusest tunneb Thor Helle rahvalisi „söälatahti“, „vardatahti“ ja „vankritähti“. Kuid sabagatähtede jälgile pole ta saanud, vaid on nendele heebrealise „Mas-sara-tähtede“ nime jätnud (nüüdses tõlkes on õige sõna).

Lonkav on temal mäletsemise nimetus. Kõneldakse loomadest, „mis melleseb mello“.

Rahva kõneviisi hoolega tähele pannud on Piibli tõlkijad ka arvusõnade tarvitamises. Põlisel Eesti omapärasuse moel kirjutasid nad: „nelli kolmatkümmed, kaks viietkümmed, seitse kaheksatkümmed“ jne.; kuningas Ahasverus „vallitses Indiamaal Moramaast sadik ülle seitsme rigi kolmatkümmed peäle saa“. Ikka seisis vähem

arv suurema ees. Ning nõnda on see Piiblis veel tänini; alles Uue Testamendi parandatud trükis on uue keele järele sõnajärg muudetud: „neli kolmatkümme“ asemele „kaksikümme neli“ pandud jne. See ütluseviis on aga nähtavalt Thor Helle ajal endisega tugevalt võistlemas olnud, sest temagi kirjutas (või laskis teisel kirjutada) mõnes kohas, nimelt Esekieli raamatus: „kaksikümme ja viis“ jne.

Eesti keelele seni nii võõral põllumaal esimese laia ja püsiva tee rajajana on Thor Helle igatahes päris suurepäralise töö ära teinud. Sest peajasjalikult seisis terve Piibli tõlkimise töö raskus ja vastutus tema peal, kuigi tal selle juures ka kaastöölisi oli. (Tähelepanav nähtus on, et nende seas kaks Gutsloffit olid, Piibli esimese tõlkija, Urvaste õpetaja, järeltulijad; üks oli siis Kullamaa õpetaja, teine Tallinna Oleviste kiriku abiõpetaja.) Kuid kõigi teiste tõlked vaatas peatõlkija ise veel suure hoolega läbi, kohendas ja parandas, kus vaja, ning seadis need keele ja kirjaviisi poolest kokkukõlasse. Vististi on ta mõned kaastöölised saanud tõlkeosad üsna ümber teinud, sest terve tõlketöö on kaunis ühtlane, nagu oleks ühe mehe sulest tulnud.

Suur töö nõudis muidugi aega, ometi saadi sellega varemini valmis, kui endiste nähtuste järele loota usaldati. 1736. a. oli ta tehtud. Kuid siis tekkis uus suur tõke teele: kust trükikuluseid võtta? Endine kroonuabi allikas oli nüüd kinni ning keegi kirjastaja ei usaldanud suurt rahasummat trükikulude alla matta, mille tagasisaamine alles pikkamisi võis tulla. (Uue Testamendi trükikulu, mis hoopis vähem oli, usaldas küll lauluraamatute kirjastaja Brendeken kanda ja ei saanud sellega petta.) Kuid kulkandja ilmus sealt, kust kellegi meel ei mõelnud. Sõjamees ja riigiametnik, endine Liivimaa kuberner, seekordne Raasiku ja Maardu mõisa omanik, kindral H. J. von Bohn, tuli appi, et Pühakiri rahva kätte saaks. Ta laenas selleks tuhat taalrit (meie rahas arvatud umbes 3900 rubla), mis siis päris suur kapital oli. Selle toetuse nõutaja oli aga tähtis usumees, krahv Zinzendorf, kes siis parajasti Tallinnas viibis ja kellelt üks Piibli tõlkijatest, Tallinna Doomkiriku õpetaja Vierorth, abi oli palunud. Eraimeste tegevusel saadeti nii see korda, mis enne rohkel riigi abil sündimata jäi.

Alles a. 1739, nii ümarguselt sada aastat pärast ettevõtte algatust, võis ilmuda „Piibli Ramat, se on keik so Jummal Sanna meie Eesti-Ma Kele Essimest korda üllepandud“.

Terve Piibel ilmus a. 1739, nii mitte ainult Vana, vaid ühtlasi ka Uus Testament, mis küll juba enne kaks korda eraldi oli trükitud. Kuid siin polnud ta mitte lihtsalt endiste trükkide järeltrükk, vaid Vana Testamendi tõlkija on ka Uue tõlget mõndapidi õige rohkelt õiendanud ja parandanud, keele ja veel enam kirjaviisi poolest. Ta on selle Stahli kirjaviisi jätise, mis Uue Testamendi esimesel väljaandmisel sellesse alles oli jäänud, nimelt Saksa keele moodi nimesõnade suured algustähed, välja heitnud ja ka muidu kirjaviisi silunud. Juba nimeleht on hoopis teine; selles ei uhkeldata enam Tallinna pildiga ning „Ue Sädusse Sanna“ asemel seisab „Ue Seädusse Ramat“.

Sisu uuendusest toome väikese näituse 2. Korint. r. 3. p. 6., 7. ja 8. s. Uue Testamendi 1715. a. väljaandes seisab see koht nii: „Ke meid ka on teinud kõlbavaks ue Sädusse Sullaseks, ei mitte Kirja Tähhes, vaid Vaimus. Sest Kirja Täht surretab, agga Vaim teeb ellavaks. Ja kui Surma Ammetil Kirja Tähhes, mis Kivvide sisse olli kirjutud, Au olnud, ninda, et Israeli lapsed ei voinud mitte Mosesse Pallet vata, temma Palle Selgusse pärrast, kumb ärrälõppis. Kuis ei peaks palju enam Vaimo ammetil Selgust ollema?“

Piibli esimeses trükis 1739 on Thor Helle sellele kohale järgneva kutju annud: „Kes meid ka on teinud kõlbavaks ue seädusse teenriks, ei mitte kirjatähhe, vaid Vaimo sullasiks; sest kirjatähht surretab, aga Vaim teeb ellavaks. Ja kui surma amet kirjatähhtes, mis kivvide sisse olli tikkitud, au sees olnud, nenda et Israeli lapsed ei voinud mitte Mosesse pallese vadata temma palle au pärrast, mis siiski piddi ärra lõpma: Kuis ei peaks palju enam Vaimo ammet au sees ollema.“

Praeguses Piibli väljaandes 1914 on kõnesolev koht nõnda: „Kes meid ka on teinud kõlbavaks nue seaduse teenriks, ei mitte kirjatähe, vaid Vaimu sulasiks; sest kirjatähht suretab, aga vaim teeb elavaks. Ja kui surma ammet kirjatähhes, mis kivide sisse oli tikitud, au sees olnud, nõnda et Israeli lapsed ei võinud mitte üksisilmi Moosese palgesse vaadata, tema palge au pärast, mis siiski pidi ära lõppema: Kuis ei peaks palju enam Vaimu ammet au sees olema?“ (Olgu tähendatud, et ka Uue Testamendi parandatud tõlkes 1912. a. see koht pea endises kujus leidub; ainult sõnade järge on paaris kohas muudetud ja „tikitud“ asemele „rahitud“ pandud.)

Nii näeme siis isearalist lugu, et Uue Testamendi tõlkekuju seitsme veerandsaja aasta jooksul pärast Thor

Helle tööd hoopis vähem on muutunud kui veerandsaja aastaga enne teda. Peavahe 1739. ja 1914. a. Piibli trükkides on ainult kirjaviisis ja mõne üksiku tähe muutmises: õ-häälik on oma õiguse kätte saanud ja paaris kohas o asemele u pandud; „lõpma“ asemel seisab täiem kuju „lõppema“. Muidu on aga sõnad ja ka sõnastus otse niisama kui need esimeses trükis saanud, kuna 1715. ja 1739. a. trükkide vahel ka sõnade ja nende kuju poolest tuntav vahe leidub.

Ning üleüldiselt võib terve Piibli tõlke kohta pea sedasama öelda, mis eelseisvate salvide kohta maksab: Muudatused on võrdlemisi vähesed. Kirjaviisi muudatus välja arvatud, mis muidugi õige suur on, võib vahest muid muudatusi kõigest üks või paar protsenti terve sisu kohta olla. Hästi kohaselt kujutavad muudatuste seisukorda Piibli üksikute raamatute nimedes tehtud uuendused. Ainult kolme raamatu nimed on vähe teisendatud: „Kohtomoiastiate“, „Aia“ ja „Iobi“ raamatute asemel loeme nüüd „Kohtumõistjate“, „Aja“ ja „Hiioobi“ raamat; muidu on nimetused täht-tähelt needsamad (kirjaviisi muutus ikka välja arvatud). Täiesti muutmata on nimelt Thor Helle kirjutatud peatükkide pealkirjad jäänud.

Piibli eriosade seast on kaugelt rohkem muutusi kui kuskil mujal Hiioobi raamatus tehtud, mille kõrgeluuleline sisu teadagi õigele tõlkimisele suuri raskusi teeb. Selles raamatus on mõned salmid nüüd hoopis teises kujus kui esimeses trükis. Toome nendest mõned näitused:

1739. a. trükk.

1914. a. trükk.

Hiioobi raamat 6. p. 3. s.:

Sepärrast on need mo san-
nad ärra neelnud.

Sellepärrast on mu sõnad
kannatamata.

6. salm:

Kas on maggo juustu
vee juures?

Kas on magu muna-
valgel?

13. ja 14. salm:

Ja tössine assi on mu jurest
ärra lükkatud. Sellele, kes
omast sõbrast ärra lahkub,
on se üks tigge assi, ja se
jättab mähha kartust selle
keige väggevama eest.

Et lootus on mu juurest
ära lükatud. Viletsa vastu
peab tema sõber helde
olema, muidu tema jätab
maha kõigekõrgema kartuse.

21. salm:

Sest nüüd olete selle lobi
juures.

Nõnda olete teie ka nüüd
kui ei ühtegi.

11. p. 12. s.:

Ja moistmata mees on
süddamik ja innimenne sün-
nib ilmale kui metseesli vars.

Siis saab ka mõistmata
mees oidu ja metseesli vars
sünniks inimeseks.

14. p. 19. s.:

Ma muld sadab rohkeste
ülles, mis issiennesest tem-
mast ülles kasvab.

Voolas vesi viib maa-
mulla ära.

6. p. 7. ja 8. s.:

Sa olled keik mo seltsi
ära hävvitand ja olled mind
korrolisseks teinud, se on
mulle tunnistajaks sanud, ja
lahjus paistab mo ette.

Kõik mu tunnistusmehed
teed sa keeletumaks. Sa seud
mind; keelepeksja saab mu
vastu tunnistajaks, ta astub
ette.

17. p. 1. s.:

Mo vaim on ärra rikkutud.

Mu hing haiseb kurjaste.

18 p. 2. s.:

Millal tahhate teie lobi
kõnnele otsa teha? Kas
tahhate ikka tähhele panna,
et meie pärrast vast peame
rākima?

Kauaks tahate teie kõne-
dega võrgutada? Mõistke
neid; pärrast rākigem enam
veel.

22. p. 2. s.:

Kas Jummalala ees peaks
ükski kõlbama? sepärrast et
ta ennese melest kõl bab,
kui moistlik mees.

Kas Jumalale peaks üksigi
mees kasu saatma? Iga
mõistlik mees saadab ise-
enesele kasu.

23. p. 14. s.:

Kui ta saab minno seätud
ossa täitnud, siis on palju
teisi veel temma kä.

Mu seatud osa saadab ta
mu kätte; ja sedasugust on
veel palju tema mõttes.

24. p. 19. s.:

Poud ja päva pallav vot-
vad lumme vet neist ärra,
et nemmad on pörgo-hauani
patto teinud.

Nõnda kui poud ja päeva-
palav võtavad lume vee ära,
nõnda läheb patune hauda.

26. p. 13. s. :

Temma kässi on sedda Tema käsi ajab läbi
pitkerkonda maddo sünni- põhja mau.
tanud.

28. p. 4. s. :

Jöggi sööb selle Ma kohta Ta kaevab soone mäe alu-
läbbi, kes seal asset on, sest läbi; tema jalg unustab
mis ärra unustatakse, et oma aseme ära; ta ripub ja
ühhegi jalg sinna enam ei eksib seal, kus inimest ei
saa, neid vähhendakse inni- ole olemas.
meste jurest ja kahhanevad.

34. p. 33. s. :

Kas teine sinno polest Kas ta peab sulle kätte
peab vastama se peäle, kui maksma, su tegude järele,
sa ei tahha? et sa teda põlgasid?

36. p. 27. s. :

Siis vallavad nemmad Siis valavad nemad kõue-
vihma, pärrast temma uddo. müristamisega vihma.

33. s. :

Ta kulutab sest omma Ta kuulutab temale oma
mõtte ülles, ka lojuksed ku- sõbra, ja oma viha hõõlate
lutavad, kui kurri ilm touseb. vastu.

Muudes osades leidub niisuguseid tervete ütluste ümbertegemisi õieti harva; enamasti on ainult mõned sõnad muudetud, teisendatud või parandatud. Näituseks on 2. Moos. r. 22. p. 7. ja 27. s. „jummalatte“ asemele „kohtuvanemad“ pandud, ja Ülema laulu 8. p. 6. s. loeme esimesest tõlkest: „Ja temma kange armastamine on kovva kui põrgu; selle armastusse jõud on kui tullised sõed“; nüüdses tõlkes aga seisab: „Tema kange armastamine on kõva kui surmavald; armastuse lõõsk on tuline lõõsk.“

Ka mitmes teises kohas on „põrgo“ asemele surmavald seatud.

See asjalugu näitab, kui vähe järeltulijad Piibli trükki-panijad esimese tõlkija tööd parandada on usaldanud ja osanud. Sest tahetud ja püütud on seda juba küll algusest saadik, kuna muidugi aru saadi, et tõlkel rohkesti puudusi ja vigasid leidus. Kuid üleüldiselt oli ta ikka nõnda, et palju parandada ei teatud. Uue Testamendi tõlkes on juba ta teises trükis a. 1729 „enamiste iga lehekülje peal

mitu salmi ja sõna parandatud ja õiendatud“, nagu Piibli eeskõne a. 1847 teatab. Sealtsamast saame ka teada, et Piibli kolmandas (1822. a.) ja neljandas (1825. a.) trükkis „siin ja seal mõni sõna ära parandatud, mis enne tahtis vähe segane olla“. A. 1832 — nii ligi sada aastat pärast esimese trüki ilmumist — võttis Tallinnamaa konsistoorium küll täielise piiblitõlke revideerimise ette ning kolmele õpetajale tehti ülesandeks „kõik maakeeli pühakirja, Eebrea ja Kreeka keeli pühakiri ikka silma ees, mis õige põhjakiri on, hoolega läbivaadata ja kus hädast tarvis oleks, mõne sõna kohendada ning trükivead ära parandada. Need mehed on palju vaeva sellega näinud ja palju aega kulutanud . . . on ka paiguti mõne muu sõna põhjakirja järele parandanud ja sõnade vastu, mis aga ühes maakonnas liikumas on ehk mis ju rahva suust mahajäänud ja ära vananenud, neid pannud, mis üle meie maa ja meie päivil maksavad. Neid parandusi ei ole kuigi palju.“

Tõesti ei ole sellel revideerimisel Thor Helle töö kuigi palju muutunud; revideerijate keeletundmine ei ulatanud nii kaugemale, et nad suuremaid parandusi oleksid usaldanud ette võtta; needki „parandused“, mis tehtud, pole kõik õieti kohased. Selle revideeritud tõlke järgedes on siis kõik järgnevad trükid tänapäevani käinud. Muutusi on koguni vähe juletud ette võtta, olgugi, et pärastpoole keeleteadlased Ahrens ja Wiedemann õieti suure hulga Piibli tõlke vigasid, niihästi sõnade muutmises kui painutamises ja käänamises, on kätte näidanud ja parandust soovitanud. Mõnda õige tuntavat viga on ikkagi parandatud. Väga suur muutus sündis Piiblis küll, nagu juba tähendatud, uue kirjaviisi tarvituselevõtmisega, mille töö praost Malm toimetas, alles 19. aastasaja lõpul, Piibli ilmumise 150-aastase jubileumi puhul. Kirjaviisi ümberseadmisel ei usaldanud aga temagi, ehk küll hea keeletundja, tõlget sisuliselt kuigi palju muuta; konsistoorium ei arvanud seda sel korral kohaseks.

Alles kahel viimasel aastakümnel on mitmed hoolsad Eesti sugu õpetajad, eesotsas J. Bergmann, põhjaliku piiblitõlke uuendamise ette võtnud.

Aastal 1895 asutati „alaline Piibli keele parandamise komitee“. Kohe töö hakatusel märgati, et vana tõlke kohatine parandamine ei aita, vaid tarvis on hoopis uus tõlge valmistada. Seda nõudis õpetaja G. Koik ning komitee otsustas nõnda teha.

Selle suure töö viljast on a. 1912 juba Uue Testamendi ja Taaveti laulude uue tõlke proovitrükk ilmu-

nud, mis kaheaastase läbikatsumise ja tarviliste muudatuste tegemise järele lõpuliselt kujus pidi trükitama. Kuid mitmed põhjused on seda valmimist takistanud; iseäranis paljukaaluv on asjalugu, et hiljem ka Greeka-õigeusu preestrid oma poolt U. T. tõlke uuendamise juures kaastegevusesse on astunud, et siis uus tõlge terve Eesti rahva seas takistamata tarvitusele võiks tulla.¹⁾ Proovitrükkis on U. T. tõlge tuntavalt parem ja õigem kui senistes väljaannetes; tohime loota, et see hiljem ettevõetavate paranduste ja õienduste mõjul veel enam praeguse keele kohasemaks ja ka sisuliselt selgemaks saab.

Niisama kui esimese tõlke tööd, on ka parandustööd asjakohaselt Uue Testamendiga alustatud, sest et see palju lühem ja ka palju loetavam on kui Vana Testament. Selle tõlke uuendamine võeti küll ka kohe käsile, niipea kui Uue Testamendi uus tõlge valmis sai, aga töö võttis muidugi palju aega. Mitmed koosolekud on selleks peetud, tõlkekommisjoni liikmed on agaralt töötanud, aga alles 1915. a. suvel sai peatõlkija õpetaja Bergmann, nagu ta ise teatas, prohveti Malakia raamatu tõlkimisega valmis. Nõnda on ka Vana Testamendi kaanoni kirjad uuesti tõlgitud, Apokriva omad aga veel tõlkimata. Ning tõlke läbi vaatamine komitee poolt võtab veel aega; esimeses lugemises on seni alles Hiiobi raamatuni jõutud, teisega 2. Saamueli raamatuni. Mõeldud oli uue tõlke käsikirja 1917. aastaks, usupuhastamise 400-aastaseks juubeliks, trükivalmisteha. Kuid praegune rahutu aeg teeb tööle muidugi veel uusi tõkkeid. Lootuse järele aga saame ligemate aastate jooksul ikka ka Vanast Testamendist uue ajakohase tõlke kätte.

Seni on siis ühe ja kolmveerand aastasaja jooksul Piiblit meie rahva juures peatselt alles selles kujus loetud, kui ta esimeses trükkis Thor Helle käest tuli. See asjalugu annab tema tööle väga suure tähtsuse. Sest siit saadik on Piiblit Eesti keeles kahtlemata suuremal arvul trükitud ja loetud, kui mingit muud raamatut. Esimene trükk ilmus juba 2700 eksemplaris. Ning see läks ka võrdlemisi ruttu rahva kätte, olgugi et lugeda oskamine sel ajal veel väga laialine ei võinud olla. Suureks laialilagunemise hõlbus-

1) Oma kohast on ka see eestikeelse Piibli tõlke tubliduse tunnistajaks, et meie maa Greeka-õigeusu kirik Ev. Lutheruse usu õpetaja valmistatud tõlget ka enda kogudustes mingi takistuseta tarvitama hakkas ning seda 70 aastat on teinud, ilma et kuskilt tõlke puuduste kohta etteheidet oleks kuulnud. Sinooididel olnud küll mõnda korda asi kõne all, aga tegelikkusest arvatud nüüdset Eesti Piibli tõlget rahuldavaks ja oma koguduste jaoks uue valmistamist asjateks.

tuseks oli raamatu väga odav hind. On juba nimetatud, et trükikuludeks kindral Bohn oma poolt tuhat taalrit andis, esiti küll laenuna. Kuid Piibli eesotsas seisva, selle aja kohta päris toreda vasetrüki-pildi valmistamise kulu kandis tema täielts oma käest. Esiotsa müüdi Piiblit muidugi trükikulude kohase hinnaga (tõlkijad on oma suure ja raske töö küll armu poolest teinud); kui kallilt, sellest ei ole teateid. Aga pea Piibli ilmumise järele suri kindral Bohn ja jättis terve oma laenusumma Tallinnamaa konsistoriumile kingiks, soovides, et see Piiblit edaspidi õige odava hinnaga müüks, nii et vaesedki selle võiksid omandada.¹⁾ Ja siis võidigi tervet Piiblit ainult 70 kopika eest osta, see on õieti kõitmisehinnaga. Raha väärtust arvati sel ajal küll „pankoraha“ järele; nõnda oleks 70 kopikat praeguse hõberaha-hinnaga võrreldes umbes 25 kop.; kuid tähele tuleb panna, et kõnesoleval ajal üleüldse raha väärtus hoopis suurem oli kui nüüd, nii et pankorahagi eest enam võis osta, kui nüüd hõberahaga. Sellepärast võidi ka (nagu Thor Helle grammatikast kuuleme) „Pool-Piibelt“, see on Uut Testamenti, mida kirjastaja oma kulude kohaselt müüs, „neljakümne tinga“ eest osta; aga „kui tahate särja-sapiga (kullatud äärtega), siis maksab kuus kuuet“, see on ligi pool rohkem. Praeguse hõberaha-aru järele oleksid need hinnad 13 ja 18 kopikat. Aga tegelikult oli ka „tinga“ väärtus sellel ajal küll suurem kui praegu. (Ting on kopika teine nimetus, mis uuema ajani veel Tartumaal täielts tarvitusel oli; iseenesest mõista on see nimetus Vene „деньги“ sõnast tulnud.)

Aga ka teine väga tähtis põhjus oli Piibli raamatu rutuliseks rahva kätte minemiseks: Ta tubli tõlkija avaldas juba aasta hiljemini ka esimese eestikeelse Piibli juhatuse ehk seletuse. Selle kuju kannab hästi tabavalt aja märki: Ta on jutu laadil kirjutatud; nimekski on „Viis head jutto Ühhe Õpetaja ja usklikko Tallopoia vahhel“. Raamatu kirjutaja seletab selles huvitavalt „Sokratese õpetuseviisi“ kohaselt kellegile talupojale, Jüri nimi, kes õpe-

1) Huvitava teate Piibli esimese trüki laialilaotamise kohta annab Harju-Jaani kirikuraamat. Sealt kuuleme, et Piibli trükikulude kandja kindral Bohl Harju-Jaani ja Jõeletme kirikute eestseisja olnud (mõlemas kihelkonnas oli tal mõisaid). Tema lesk annetanud a. 1746, nii siis 7 aastat pärast Piibli ilmumist, kümnamagile nimetatud kogudusele 1091 eksemplari Piiblid (mis vististi trükikulude tasuks ta mehe kätte jäänud) tingimisega, et neid õieti odavalt rahvale müüdaks; hinna ülemääraks oli 99 kop. Saadav raha (üle tuhande rubla) määrati kapitaliks, mille protsentide eest koolilastele raamatuid nõutataks. Need kapitalid on praegu veel selleks otstarbeks alles. Vist saadeti Piiblid kirikute juure müügile.

taja juure tulnud Piibli kohta mõnes asjas aru pärima, lühedates lausetes terve Piibli juhtmõtte ja õnnistuseloo sündmustekäigu ära, annab iga pühakirja-raamatu sisu kohta tarvilikult aru ja juhatab „Piiblit õige kassoga luggema“.

Head tunnistust ei anna see meie maa vaimulikkude kohta mitte, et see esimene ja muidugi koguni puuduline „Piibli seletuse“ raamat umbes poolteiseks aastasajaks ka viimseks jäi. Ei hoolitud täielikumana ja kohasema muretsemisest. Tähelepandav aga on, et selleski asjas, nagu üleüldse Eesti kirjanduse nõutamises, algatus **Tartu** tuli. A. 1816 teatati väikse trükitud lehekesega, mis lisana ka paari piibliloo-raamatu juure oli poogitud, et ilmumas on „Piibli selletaja“, milles iga Piiblis leiduva võõra asja, sõna ja kõnekäänu kohta tarviline juhatus ja õpetus antavat. Mil viisil, selle kohta leidus lehekesel järgnev näitus:

„Minna olle A ning O. Se sõnna om neide Krekaliste kelest võetu, kenk kirjan se suur A eddimänne täht om nink se suur O perrämänne.“

Nõnda siis pidi see tähtis raamat Tartu keeles ilmuma — vististi küll lootuses, et seda ka tallinnakeelne rahvas tarvitama hakkab. Aga see lootus pettis. Lehekesel oli soovitud, et niisuguse raamatu ihaldajad seda oma õpetaja juures ette telliksid; siis saaks näha, kas maksab trükki ette võtta või ei. Nähtavasti tuli aga ette tellijaid nii vähe, et ettevõtte katki pidi jäetama. Suuremat kahju sellest vististi pole, sest nagu eelseisvast näitusest selgib, oleks katsetatud raamat nii keele kui sisu poolest küll vilets olnud.

Alles a. 1866 avaldas F. Hörschelmann: „Tule ja vaata! ehk juhataja Uue Testamendi tundmisesse“, ning 1894 ilmus F. Ederbergi „Lühikene Piibliteadus“. Kümme-kond aastaid hiljemini ilmunud A. Mohrfeldti suuremas piibliloo leidub ka mõnda „Piibli teadusest“. Need on aga ikka liig lühikesed, ning täielikumata, tõsist piibliteaduse raamatut on meie rahvale küll hädasti tarvis. Sest A. Heraklidese 1911. a. väljaantud „Teadusline Piibli sõnaraamat“ on selleks otstarbeks hoopis kõlbmata, nagu seda arvustus omal ajal selgelt näidanud.

Arvatavasti eelnimetatud põhjustel on Piibli esimene trükk kaunis ruttu ära müüdud. Aga sellega oligi ka tarvidus hulgakas ajaks täidetud, nii et uusi järelepärimisi enam ei olnud. Alles 34 aastat pärast esimest trükki, 1773. a., tuli teine, ka Tallinnas. See ilmus suuremal arvul, 4000 eksemplaris; hind aga oli sellel hoopis kõrgem

kui seni, sest et nüüd kulukandmiseks enam abiraha ei olnud. Kas hinda alati nii kõrgeks peetud, ei tea, aga sada aastat tagasi, meie rahva vabanemise ajal, kui juba sulaseid raha eest palkama hakati, nõutud Piibli hinnaks 9 rubla. See on muidugi ka pankoraha järele; missugune aga raha väärtus siis oli, näitab selgelt teatus, et sulase keskmiseks aastapalgaks 3 rubla arvati. Nõnda pidid, nagu üks sellekohane lugu kindlalt teada on, kolm sulast-meest, kes endale Piibli tahtnud muretseda, selle jaoks igaüks oma aastapalga ära andma.

Sellel ja ka muudel põhjustel ulatas teisest Piibli trükist tervelt pooleks aastasajaks. Alles 1813. a. järel, kui ka meie riigis piibliseltsid tekkisid, kelle ülesandeks oli pühakirja-raamatuid võimalikult odavalt rahvale müüa, tuli uut trükki tarvis. Vene riigi Piibliseltsi kulul ilmus siis Eesti Piibli kolmas ja neljas trükk a. 1822 ja 1825, seekord Peterburis. Nende Piiblite hind oli küll hoopis madalam kui senistel (kui suur õieti, ei ole teada), aga ka nende asjaline väärtus oli vähem, sest nad olid vähemas kaustas ja õige peene kirjaga trükitud. Sellepärast ei täitnud need rahva tarvidust õieti. Nimelt vanemad inimesed, „kelle silmad enamiste tõntsiks lähevad“ (nagu Piibli eeskõne ütleb), igatsesid suurema kirjaga Piiblit. Niisugune ilmus siis Tallinna konsistooriumi hoolitsusel jälle Tallinnas a. 1835, ja järgnevat trükki tuli juba a. 1847 tarvis. Et nende trükkide kulukandmist Piibliselts suurelt toetas, võidi ka suure trükiga Piiblit õige odavalt müüa. Ning järgneval ajal tuli siis ikka peale uusi trükkisid tarvis. Pealegi hakati neid nüüd kahel pool trükkima: Tallinna kõrval ka Tartus; põline võistlus Tallinna- ja Liivimaa vahel sai nüüd jälle tuntavaks. Piibli 1847. a. väljaanne tuligi Tartu Piibliseltsi poolt ning selle järgi on mõlemates kohtades eritrükkisid ikka peale jätkatud. Trükkide järg-arvust on Peterburi peene kirjaga trükkid kõrvale jäetud, aga suure kirjaga Piibli trükkisid on Tallinna Piibliseltsi väljaannetes 1914. a. ilmunud trükk juba viiesteistkümmes. Tartus ilmunud väljaandel oli a. 1903 kolmasteistkümmes trükk; pärast on sealgi uusi olnud. Muude trükkide suurust ei ole mul teada, aga aastakümnel 1888—1898 on Tallinna Piibliseltsi Piiblid kahes trükis kokku 16.000 eksemplaris trükkida lasknud; kahe viimase trüki suurus (a. 1909 ja 1914) oli kummalgi 10.000 eksemplari.

Niisama kui sisu, on ka välimus (kaust) pärastistel Piibli trükkidel umbes selleksamaks jäänud, mis esimesel oli, muidugi paber siledamaks ja kiri hoopis selgemaks ja ilu-

samaks saanud, niisama kõide kenamaks. Kogu (paksus) on ligikaudu seesama: Esimeses trükis oli Vanal Testamendil 1088 ja Uuel 308 lehekülge; viimastel trükkidel on neid Tartu väljaannetes Vanal Testamendil 1056 ja Uuel 300. Tallinna väljaandes on Vana Testamendi kaanonil 894 lhk., Apokriiva raamatutel 173 ja Uuel Testamendil 304 lehekülge.

Peenekirjalisi „Peterburi Piiblid“ ei tulnud peale esimeste trükkide enam, sellevastu aga hakkas 1878. aastast „Briti ja Väljamaa Piibliselts“ oma poolt väiksekaustalisi ja peenetrükilisi „taskupiiblid“ välja andma. Nendes puuduvad eeskõne ja Apokriiva raamatud, täiendusena on aga lõpul kuus väikest kaarti, mida suurtel Piiblitel ei ole. Lehekülgede arv on Vanal Testamendil 940, Uuel 308. Trükitud on need kõik „Berlini linnas“. Oma väga odava hinna tõttu (esiti 50, pärast 60—80 kop.) on nad õige suurel arvul rahva kätte läinud. Hiljemini on neid veel mitu korda trükitud, aga trükkide arvu pole kunagi nimetatud; ei teata ka trüki suurust. Sisu poolest on nad lihtsalt kodumaa Piiblite järeltrükk. Mõned üksikud sõnad on ometi teises kujus; nendest paistab silma iseäranis: sõbr. —

Kui meie nüüd selle peale mõtleme, et Eesti keeli Piiblit vahest ligikaudu 40 korda on trükitud, mitmessajast tuhandes eksemplaris, ning et seda seitsme kuni kaheksa rahvapõlve jooksul mitmed miljonid inimesed on lugenud, paljud väga hoolikalt lugenud, siis võime alles mõista, kui suur mõju Piibli lugemisel meie kirjakeele ja ka rahva kõnekeele kujunemise kohta on olnud, nimelt vanemal ajal. Siis oskame ka selle ajaloo tähtsust paremini hinnata, et Piibli tõlge meile niisugusena kätte sai, nagu ta on: küll mõndapidi puudulik ja vigane, kuid üleüldlikult ometi hästi rahuloldav. Sest nagu näidatud, on ta nüüdki veel peatselt niisamasugune, kui ta esiti ilmus, kuid ometi võib seda ka praegune rahvapõlv õige hästi lugeda, ilma et keelevead palju silma puutuksid. Nõnda võime otse rõõmustada, et Piibel meie keelde mitte varemini ei saanud, sest siis oleks ta tõlge hoopis viletsam tulnud, ning et pärastine parandamine väga visa oleks olnud, seda on Thor Helle tõlke püsivus hästi küll näidanud. . .

Vaatleme viimaks veel Piibli esimest trükki ligemalt ta keele- ja kirjaviisi poolest. On juba nimetatud, et selles Hornungi rajatud kirjaviis, paari Thor Helle täiendusega (nimelt nimisõnade suure algustähe kõrvaleheitmine¹⁾),

1) Ainult mõnedes sõnades on ka tema veel suured tähed alles jättnud, näit.: Ma, Poeg, Pea, vahel ka Prohvet.

tervelt valitsema oli pandud, kõigi oma valguse- ja varju- külgedega. Viimastest on iseäranis täishäälikule järgne- vate umbhäälikute järjekindel kahekordselt kirjutamine nime- tada (seni oli selles alles kõikumus valitsenud). Thor Helle märkas seisukorra vildakust juba küll, aga õiget abinõu selle kõrvalsaatmiseks ei suutnud ta leida. Mis ime — sada aastat hiljem ei suutnud seda ka sündinud eestlane, osav keelemees Masing, veel mitte; alles Ahrens sai õigele otsale. Thor Helle soovitas oma grammatikas ühekujuliste, aga isetähendusega sõnade — kallad (vett) ja (siin on) kallad süüa — vahet rõhumärgiga tähendada. Piiblis aga ei usaldanud ta selle moega trükki kirjuks teha, vähendas ainult muist ülearu m- ja n-tähtede hulka, nõnda et kahe tähe asemele vahel ühe pani, kuid peal oleva joonega, mis teise aset pidi täitma.

Hornungi uuendustes üks tähtsamatest oli võõraste tähtede Eesti keele kirjast väljaheitmine. Nagu aga tihti uuenduste juures sünnib, läks ka Hornung oma tegevuses selles tükis ühest äärmusest teise: ei tõrjunud omale vastikuid tähti mitte ainult Eesti oma keele sõnadest välja, kus neil tõesti aset ei ole, vaid ka võõrastest sõnadest, mida aga nendeta võimata oli õieti ära tähendada. Soome keele kiri kannatas algusel ka võõraste tähtede all; pärast jäeti need oma sõnadest eemale, aga võõrastesse alles. Teisiti tegi Hornung: Ta rookis kõik oma arvates asjata tähed Eesti kirjast välja, mille tagajärjeks muidugi väga paljude võõrakeelsete nimede labastamine oli. Heebreakeelsete nimedega ei olnud häda suur: need pole enamasti keerulised. Suurem muutus oli see, et „Davidist“ meie keele laadiline „Tavet“ sai, „Jehust“ „Jeu“. Palju suuremat vägivalda tehti Greeka keeli sõnadele. Neid teisendati, mitte ainult võõraste tähtede ärajätmisega, vaid ka sõnade algusel ikka kõva tähega kirjutamisega. Nii tehti Eesti kirjas järgnevad nimed: Babylon, Bacchides, Bethlehem, Christus, Demetrius, Dionysius, Aegyptus, Ephesus, Galilea, Golgatha, Lysias, Keysar, Philippos, Philadelphia, Ptolemäos, Phrygia, Sparta, Smyrna, Syria, Tyatira, Tryphon, Zion, lugemise hõlbustamiseks ümber: Pabilon, Pakkides, Petlem, Kristus, Temetrius, Tionisius, Egiptus, Evesus, Kalilea, Kolgata, Lisias, Vilippus, Viladelvia, Tolemeos, Vrigia, Parta, Mürna, Tüatira, Trivon, Sion. Raske „Etiopia“ nime asemele seati Saksa keele moeliselt lihtsam „Mora“ nimetus.

Nagu näeme, on mõnele nimele küll tuntavalt vägi- valda tehtud. Aga väga palju kurta selle pärast ka ei maksa; sest rahvalikul kujul oli nende lugemine meie ini-

mestele igatahes palju kergem. Nüüdsel ajal on neid hõlpus alguskujusse tagasi seada, mis uues tõlkes ka vististi sünnib; kuid „Kristus“, mis juba täitsa omakeelseks sõnaks saanud, peab nõndasama jääma, niisamuti Piibel ise, olgugi algkujus „Biblia“.

Kuna küll Piibli tõlge üleüldiselt puhta Põhja-Eesti keele võidulesaamist meie kirjanduses tunnistab, kannab ta siiski rohkelt veel eelkäänud keelevõitluste jälgi küljes. Selles on hästi palju Lõuna-Eesti, võib vahest öelda, Ühis-Soome keele ollust leida. Nimelt täishäälikute kokkukõla. Vahel näeme sõnakuju „lähhätud“, „lähhätan“ (enamasti on küll „läkkitud“ tarvitatud); „lähhäb“ valitseb aga terves raamatus. Sõnakuju: Elias (läks üles) „tullises ilmas“ on otse soomelik. Mineviku eitavas kõneviisis seisab Lõuna-Eesti keele moodi: „es ole“ (nüüd „ei olnud“); niisamuti kannavad lõuna-eestilist laadi mitmed sõnad, nagu „joseb“ (jookseb). Koguni mõistatuslik on sõnakuju „levad“, mis ligistikku kaks korda ette tuleb: Esteri raamatu lõpul ja Hiiobi raamatu algul („ehk mo poiad levad patto teinud“). Sõna mõte on siin: umbarvamine, oletamine; seda, mida Soome keeles sõnaga „lienevät“ tähendatakse. Nüüdses soomekeelses Piibli trükis ei ole siin kohal aga mitte nõnda, vaid „taitaneet“¹⁾. Küllap on Thor Helle selle sõnakuju Harjumaal rannarahva suust tabanud, kes ta Soomest saanud, või oli see meil siis veel ühis-soomelisena alles hoidunud. Sest ka Stahli raamatutes tuleb „levad“ ette ning kuulu järele on see Viru rannamaal tänini ka veel rahva suus tarvitusel. Thor Helle oma sepietus see igatahes ei ole, — selles oli ta väga tagasihoidlik. Nüüdses trükis seisab „levad“ asemel „küll“ ja „vahest“. Tihti tarvitatud on sõnu „kebja“, „kumb“ ja „kuitao“, mis nähtavalt siis ka veel Põhja-Eestis kodused on olnud, kuna need nüüd aga Lõuna-Eesti (ja Soome) keelele omaseks on jäänud.

Rohkesti leidub muidki Lõuna-Eesti sõnakujusid: „Kandvad“, „andvad“, „teggevad“, „piddavad“, „veddavad“, mõnikord ka „sõddamees“ (enamasti on aga „sõa“ kuju tarvitatud, vahel ka „sõämehhed“), „sõänt“, „kinni sulgeb“. Õige suur on sõnade arv, kus lõuna-eestiline o seal kohal leidub, kuhu pärast põhja-eestiline u on asunud. Näitused: ello, avattellego, kohto, katko, kasso, kiitko, koggo, maddo, minno, nutto, hüppago, ihho, hõiskago, sago, suhho, surno, paljo, röömo, rahho, rammo, olgo, öhto, vasto jne. (Ligi

1) Soomest saadud teate järele on ka uuemas Soome Piibli tõlkes Esteri raamatus sõna „lienevät“ tarvitatud.

poolesaja aasta eest katsus teatavalt J. Hurt nendes ja muudes sõnades ka kirjakeeles o-d jälle „keele kaunima kõlavuse“ nimel elustada; ta arvas ja ütles, et o-häälik palju ilusamalt kõlavat kui madal ja tume „u“. Püüe aga ei õnnestanud.)

Ka sõnamuudetes on rohkesti Lõuna-Eesti laadi tunda: õige tihti loeme „rahvasuggust, suggu-arro,“ aga teisel seisab jälle „soust“ ja „sou-arro“; sest saadik tikkus meie kirjakeelesse võõriti „ou“ kuju, millest tänini lahti pole saadud.

Niisamuti valitseb veel tuntavalt lõuna-eestiline puhtate täishäälikute rohkus, mida hiljemini põhja-eestiline kaldumus segihäälikute poole palju on vähendanud; alles uuem vool nõuab jälle rohkem puhtaid täishäälikuid. Meie loeme Thor Helle töös „õölnud, aastab, trööstige, pääv, rööm“ jne.

Agaga ühtlasi on juba ka tugev vastuvootu mõju tuntav, mis segihäälikute poole kaldus. Seda arenemisekaiku näitab meile otse kõnesolev Piibli tõlge nagu päevapiltlikult, sest ta kujutab ülemineku-ajajärku. Seda näeme selgelt nimelt kahe paljuvaieldud sõna kirjaviisis: „hää“ ja „pää“. Esiti ilmusid need Eesti kirjakeelesse „heh“ ja „peh“ kujul — e-ga tähendati muidugi Saksa moodi a-häälikut, h oli pikendusemärk. Pärastpoole paigutati juba e asemele ä. Kirjutati „häh“, „pähl“ ja „sähl“. Hornung aga heitis oma uuendustega h ära ning kirjutas „hä“, „pä“. Thor Helle ajal aga oli Põhja-Eestis täishäälikute murtmine nähtavasti juba nii selgelt tuntav, et ta õigeks arvas „hea“ ja „pea“ kirjutada, mis kuju sest saadik maksvaks jäi. Agaga see muutus on ainult nendes kahes sõnas järjekindel; isegi „pea“ juures on veel kokkupandud sõnades endine puhas täishäälik alles: „käänarpä, surispä, tulispä“. Niisama on „peast“ tuletatud sõnadel a-häälik alles kindlalt sees: „peäl“, edasi sõnades peäsnud, peästja, seäl, seätud, seäduse, teäda, teätas. Ka selge kaksikhaäl on kohati alles: „nääh“, „pääv“. Edasi leidub „ä“ paljudes kohtades, kust ta hiljem tagandatud: kännade, vännitama, lehtë, tähtäks. Paaris kohas on aga ka ju „ea“ niidust näha: kirjutatakse „heäid“. (Nähtavalt traditsiooni austades on „tulispää“ veel tänini Piiblistes alles jäetud.)

Teine õige huvitav ülemineku-ajajärgu kujutus ilmub siin Eesti keele hääliku õ saamise loo kohta. Vanemates Eesti keeli kirjutustes pole sellest midagi märgata; ta asemel seisab ikka kas a, e või o. Kindel tohiks olla, et see häälik meie keelesse Lõuna-Eestist on ilmunud, Slaavi sugu keelte mõjul. Seda tõendab asjalugu, et pärastisel ajal

Setumaal ja ta naabruses lausa Vene keeli häälik **ы** paljudes sõnades ka jälle õ ära on tõrjunud ja selle asemele astunud (näituseks „кык“, „сына“, „пына“). Lõuna-Eesti keele kirjas ilmub siis ka õ-häälik esiti, aga mitte isetähena — selle nähtava märgi võttis alles O. W. Masing tarvitusele — vaid seda katsuti õ-märgiga ära tähendada. Piibli tõlkes on õ juba ka Põhja-Eesti keelses kirjas tarvitusele võetud, teadagi ikka õ-märgiga, kuid ka ainult mõnes osas sõnades; väga paljudes, kus nüüd õ seisab, on alles endist moodi a, e ja o. Näituseks alati ettetulevad sõnad: „keik, kovva, nou, joud, sanna“. Edasi: mollemad, monned, moistma, louna, noid, ollade, tousma, tootati, tommand, pohja, poue, oue, ounad (aga öied), moile, voitsid; sõnas „võtma“ on kirjutuseviis väga kõikuv: vahel leidub selsamal leheküljel „vottab“ ja „võttab“.

Huvitavat ülemineku-kuju näitavad sõnad: „mõök, mõõt, võõras, põõsas“, iseäranis aga tihti tarvitatud sõna, mis nüüd „õel“ kujus ilmub. Nendes on siis õ ju mõjule tikunud, aga nähtavalt alles nõrgalt, nii et kirjanik nende kirjutamisega vististi päris hädas on olnud. Erapooletu olla tahtes on ta siis nendele järgneva kuju annud: „moök, moõt, voõras, poõsas, öäl“. Sarnaselt on ka „söäl“ ja „nöäl“ (sõel ja nõel) kirjutatud — kujul, nagu neid küll kunagi pole räägitud.

Tähelepanдав on ka, et h-häälikul sõnade hakatusel juba siis kadumiseprotsess on käimas olnud. Meie loeme: „uled, ulkunud, alvast“ jne.

Õige kõikuv on i- ja j-hääliku vahekord. Väga paljudes sõnades seisab i võõriti viisil, või puudub üsna; näituseks: „kõrkiatte, koiad, poiad, näggiad, pilkia, peksia, tappa, tundia, sundia, kiskia. Ka sõna „aja“ leidub „aia“ kujus: aiaramat.

Umbhäälikute asjata kahekordne kirjutamine on nimelt kõvade häälikute juures õieti võõrastav. Selles tükis on kirjanikkude keeletundmine siis küll õige näri olnud, sest nad on kirjutanud: „puseppa kätte töö, nutto, jutto, mõttelnud, lauljatte, nattoke, äkkitselt, pagganatte, üllematte, üttelge, öälattele, lükkaud, läkki, hakkata, rikkutud, tappetud“ jne.

Rakvakeele järele käies on tõlkija võimalikult lühedaid sõnakujusid püüdnud tarvitada. Ajasõnade lõpu „nud“ kirjutab ta enamasti ikka lühendatud kujul: häbbenend, lahkund, lendnud, kolband, kargand, puistand, pakkatand, tootand, tomband, rääkind, viskand jne. Järjekindel on ajasõna mineviku mitmuses lühikeste lõppude tarvitamine: „olid, said, tulid“. See kirjaviis maksis teatavalt kindlalt 1871. aastani. Siis võtsid Dr. Hurt ja pärast Dr. Hermann

pikemad lõpud „vad“ tarvitusele, kuid uuem vool pöörab jälle lühemate lõppude juure tagasi. Niisamuti tahetakse ajasõna tehtavikukujus Thor Helle kirjaviisi elustada: „ehmatud, kirjutud, hävitud, lautud, lõppetud, õppetakse, ähvardakse“ jne. Muudiski lühendustes otsitakse tema jälgi. Piibli tõlkija kirjutab: „aastaiks, aeguks, leibuks, linda, härgega, poegest, tühje, hiilgavaist kivvest, ülemist oksest“. Sarnaselt püütakse nüüd jälle teha. Küsitav on, kas mak-
sab juba mahajäetud ja võõrdunud kirjaviisi juure tagasi pöörata. Igatahes ei sünni meie ajale need liiglühendused, mis esimeses Piibli tõlkes leiduvad: „hooste, lasnud, kas-
nud, kuinud, kä (käes), mata (magada), pisko innimestega, tänapäni“... Lühenduste kõrval tabame aga ka pikendusi, näit. „peästada“.

Mitmetes sõnades on kirjutuseviis väga kõikuv, näituseks tihti tarvitatud sõnas: lojussed, mille asemel vahel lodussed seisab. Sõnamuudetes tabame tihti vigasid. Sõnakuju „orro“ kõrval loeme „orko“, „tõbbe“ on vahel „tõvve“ kirjutatud. „Viitsid“ asemel seisab „vitasid“. Muudest vigastest sõnakujudest olgu järgmised näitused: „öoltakse, leikatakse, põlkada, põlgnud, räkutama, tuhkakook, Judide, viskada, võrkutakse“.

Sihitava käände tarvitamises on kõikuvusi ja väära-
tusi; mõndapidi on aga selle poolest esimene trükk õigem kui järgnevad (näituseks on nendes „esimese lapse“ asemele eksiti „esimest last“ pandud).

Õieti suureks heaks küljeks Piibli tõlkele on igatahes see, et ta nendest arutu hulgast germanismustest, mis Stahl'i aeg meie kirjakeelesse toonud, hoopis vabam on kui paljud muud raamatud veel järgneval ajal, ning selle poolest on ta meie keele kujunemise peale hästi mõjunud. Muidugi mõista leidub neid ka veel küllalt; mõned tunduvad õige vastikult (tähendame ainult paari sõnakuju peale: „sest emmast, temmast on kaotud“). Aga kõik need ei seisa sugugi mitte Thor Helle tõlke arves, vaid väga paljud on trükiparandaja, Tallinna gümnaasiumi kooliõpetaja Biek, oma arvatavas tarkuses sinna paigutanud, nimelt hulk Saksa artikkelid „se“ ja „üks“ kujul vahele kiilunud. Küllap ta „paranduste“ pähe ka teisigi pahendusi on teinud.

Thor Helle on aga oma tööd küll väga suure hoolega ja põhjalikkusega teinud. Seda näitab iseäranis selgelt asjalugu, et tema kõik need sõnad, mida alguskeele kirjas ei olnud, mille juurelisamise tema aga paremaks arusaamiseks tarvilise tundis olevat, peenema

kirjaga on lasknud trükkida, et neid nõnda alguskeele sõnadest eraldada. Toome tema teguviisist näituse 1. Kuningate raamatust 19. p., 11.—13. s. Selle juures olgu ka tähendatud, et tolle aja moe järele õige tihti mõne kirjakohta peale ligema tähelepanemise juhtimiseks sõrmega näitava käe märki tarvitati; neid leidub ka Eesti Piibli esimeses trükis rohkesti. Nimetatud kohas seisab lugeda: „Ja Jummal ütles: Tulle välja ja seisa mäe peal **Jehova** ees; ja vata... kange tuul... olli **Jehova** ees. **Jehova** es ole mitte tule sees; ja tule järrel olli ma-värriseminne. **Jehova** es olle mitte ma-värrisemisses. Ja ma-värrisemisse järrel olli tulloke, **Jehova** es olle mitte tulle sees; ja tulle järrel olli üks vaikne tassane heäl. Ja see sündis, kui Elias sedda kulis, et ta... vata, heäl sai ta kätte ja ütles: Mis sul on siin teggemist Elias?“

Teine näitus olgu Kohtumõistjate r. 2. p., 7.—8. s.: „Siis tenisid rahvas **Jehovat** keige Josua ello aia ja keige vannematte ello aia, kes omma ello päävad pitkendasid pärrast Josua... Agga kui Josua sai ärra surnud“ jne.

Kolmas näitus Aggai raamatus 2. p. 16. s.: „Kui kegi tulli hunniko jure, kus kakskümmend mooto pididi ollema, siis olli agga küme kui keegi tulli surrotõrre jure“ jne.

Otse niisamasugune vahetegemine leidub ka Uues Testamendis — selge tõendus, et Thor Helle selle tõlke põhjalikult on uuendanud. Pärastistes trükkides on see vahe kõrvale jäetud.

Et nüüd kõne Piibli trüki välimusest on, siis nime-tame veel sellest mõnda. Nagu eelseisvatest näitustest näha, on auväärilised sõnad: Jumal, **Jehova** jne. jämeda kirjaga trükitud; kohati seisab **Jehova** nimetus kõik suurte tähtedega. Kõigi eriraamatute algusel on esimene täht suures, ilustatud kujus, aga ka iga peatüki esimene täht on erakorraliselt suur. Iga lehekülje lõpul, all ääres, on järgneva külje esimene silp ette trükitud, muidugi teise külje üleval ääres korratud. Välimist ehed on raamatule tolle aja kohta ohtrasti antud. Raamatu eesotsas on suur pildileht, kus tervest piibliloost peasündmused üksikute piltidena on kujutatud, kohaste piiblisalmide nimetamisega. Pildid on oma selguse poolest õieti kiiduväärt. Sündsad pildistused seisavad ka 1. Moosese raamatu, Jesaia raamatu ja Matteuse evangeeliumi algusel. Toreduse-nõudeid on ka Piibli nimelehe, prohvetiteraamatute ja Uue Testamendi eeslehe valmistamisel silmas peetud. Nendel olevad suured ilustatud tähed pakuvad kena silmalõbu.

Õieti ära tundes, et tol ajal lugejatele võõriti trükitud sõnade mõistmine raskusi saatis, on eesotsas ära õiendatud „Monned sannad, mis ep olle õiete trükitud“, ja „Sannad, mis koggone ärräjänud“. Õiendatud on isegi need kohad, kus ainult üks täht eksiti sattunud: „sa, löma, olli, lauio, Aa, keb, ku, jalje, votke, moistag“ — peab olema: „ja, loma, olla, laulo; Ja, kes, kui, jalge, votko, moistad“. Paljud vead on küll suuremad, nii et õiendamist hädapärast tarvis oli.

(Lõpp.)

Kodumaa kirikute ehitamine.

M. J. Eisen.

7

Germaanlaste hiidud tarvitavad kahe peale tavaliseste üht vasarat. Sachsenheimi, Oberwittighauseni ja Grünfeldhauseni kabelid Saksamaal ehitavad hiidud, kes põllega ehituseks kiva kokku kannavad. Esimese kabeli valmismise järele visatakse vasar teisele hiule kahe tunni tee kaugusele ja niisama kaugule kolmandale. Tiroomis Möls-teni ja Katarina kirikuid ehitavad hiidud vilistavad vasarat tarvitades teineteisele. Kohe viskab teine teisele vasara kätte (Wolf, Zeitschrift f. d. Mythologie II, lhk. 182—183). Sarnast lugu kõneldakse veel mujal. Ebersteini ja Homburi hiidud, pooleteise tunni tee teineteisest kaugel, tarvitavad tööle minnes üht kirvest; teine viskab selle tarbekorral teisele kätte. Hesseni, Weissensteini ja Rembergi hiidud tarvitavad ühist leivaahju, teineteisele läbi õhu aineid kätte visates. Ülepea tunnevad sakslased mõnda lugu hiidude ehitustest ja teineteisele tarbeainete kätteviskamisest (J. Grimm, Deutsche Mythologie I, 450—451). Aga juba vanadel greeklastel esinevad hiidud ehitajatena, kes valmis teineteisele kas ka kaljusid kätte viskama.

Isegi naishiidud näikse Eesti kirikute ehitamisest tegevalt osa võtvat. Vähemalt maksab see ütlus Pärnu-Jaagupi kiriku kohta ja ehk ka kellegi Saare kiriku kohta, nagu eelpool juba nimetatud. Küll ei tea rahvasuu kõnelda, et naishiidud Jaagupi kiriku ehitanud, kõige suuremad kivid kannab ometi Türgi- ehk Türganeitsi kaugelt kiriku ehitamiseks kokku, kivid, mis muidu mitmele mehele tõsta annavad, kuni viimaks neitsi jõud rauged ja viimne kivi Vee väljale jääb. Kuna muusse kirikutesse võtmekandjad sisse müüritakse ja nende luudest teatakse rääkida, on Pärnu-Jaagupi kirikus vähemalt Türganeitsi küljekont meie

päivini alal hoitud: ligi kolme jala pikkune, kahe sõrme laiune ja sõrme paksune luu, tõepoolest valaskala kont.

Kes teab, ehk tuleb Võnnu kiriku ehitajaidki hiidudeks arvata. Rahvasuu teab, et kolm venda kiriku ehitanud. Ei selgu, kas vennad ehitusel muude inimeste abi tarvitasid. Said nad täieste üksi tööga valmis, tuleb neid hiidudeks pidada, vastasel korral lihtinimesteks.

Sama ütlus maksab teisendi järele ka 7 venna ehitatud Simuna kiriku kohta. Need panevad kiriku valmimisel maavajumise-vande kiriku peale. Suure-Jaani kiriku ehitavad niisama 7 venda üles, ometi ilma vannet ehk tōotust panemata pühakoja peale. Neilt küsib töö lõpetuse järele hall vanamees, mida nad vaevapalgaks soovivad, kas igavest hingamist või igavest elu. Kuus paluvad igavest hingamist, seitsmes igavest elu. Kuus venda surevad, seitsmes jääb elama, kuni elust tüdib ja ka enesele igavest hingamist soovib. Kiriku kõrval kambris hingavad praegu alles kõik 7 venda.

Ühe märgi järele võiks ehk Kuusalu kiriku ehitajat Lauritsatki hiiuks lugeda, kuid niisama hästi on võimalik, et Lauritsat igapäevaseks inimeseks tuleb arvata, olgu siis, et ta märtrina teistest tuhat korda kõrgemal seisab, *märt-rina*, kes valmis ennast ennem paganate poolt põletada laskma kui ehitatud pühakoda paganatele tarvituseks andma.

Muude kirikute ehitajate kohta leidub õieti vähe teateid. Haljala ja Pillistvere kiriku ehitajad kutsuvad verd vanapaganale andes selle enestele töö kordasaatjaks appi. Pillistveres seab meistri asemel poiss peremehe teadmata risti torni otsa üles, näeb enese ees risti jaoks kaks auku ja langeb selle peale torni otsast maha surnuks, ohvriks vanapaganale.

Saha kabeli asutab merehädast pääsnud Nikolaus Tuve hädaohus antud töötuse peale, merele kaugele paistva suure tamme juure. Tamm raiutakse eest, arapääsnud kaupmees ehitab kabeli asemele. (Winkler, Beiträge V, lk. 12.)

Saha kabeli lugu kordub Saare kabeliga. Selle ehitab merehädas antud töötuse järele keegi Riia kaupmees, teisendi järele rüütel Korever (Busch, Ergänzungen II, lk. 1030). Ka Roosa kirik olla rahva teadmise järele tänuks merehädast pääsmisel ehitatud. Tõepoolest laskis ta Roosa mõisa omanik parun Rosen 1735 ehitada (R. Kallas, Roosa kiriku mälestuseraamat, lk. 4). Sama lugu kõneldakse Karula kirikust. Selle ehitavad merehädast arapääsnud Saksa kaupmehed (Inland 1847, nr. 15). Prangli saare kabeli ehitavad kaks merehädast pääsnud Soome kalameest (Paucker, Estlands Geistlichkeit, lk. 120).

Jõhvi kiriku laseb keegi mõisnik lepituseohvriks ehitada. Üks vend ehitab teisele esmalt mõisa. Mõis ei meeldi teisele. Tõuseb tüli; üks vend tapab teise. Süü lepituseks lõhub tapja mõisa maha, ehitab kiriku asemele. (Esivanemate varandus, lk. 32—33.)

Igapäevaste ehitajate käes kestab töö mõnikord koguni kaua. Harva teab rahvasuu ehitamiseaja pikkust ära määrata. Ambla kiriku kohta tunneb rahvasuu ajapikkustki: Ehitamine vältab esmalt äpardustega 7 aastat. Lagunemise vastu abinõu leidmise järele kulub veel 7 aastat, 7 kuud, 7 päeva kiriku valmistaamiseni. (Kirikute raamat, lk. 21.) Rakveregi kiriku ehitamine kestab 7 aastat.

Ajalooliselt ei tunne me ühegi vanema kiriku ehitaja nime, harukorral teame ehituse aastaarvu määrata. Oleviste kirikut näituseks ei ole mingisugune Olev ehitanud, vaid daanlased kuninga Olavi auks, vist 13. aastasaja lõpupoolel. Kivi inimese kujuga, konn ja uss peal, on Tallinna kaupmehe Hans Paulseni mälestusemärk 1513. aastast. „Tõllu ehitatud“ Kärla kirikusse on kivi müüritud pealkirjaga: Templum Mariae Magdalinae ex lapidibus extractum et dedicatum 1313, festo Mariae Magdalinae die 22 Jul., s. o. Maria Magdalena kirik kivist ehitatud ja õnnistatud 1313, Maarja Magdalena pühal, 22. juulil. „Noore Tõllu ehitatud“ Kaarma kiriku seinas seisab kivi pealkirjaga:

Sel — aastal
on — se — kirk — val —
mis — sa — nud —
Pet — ri — pae —
val — an — 1407.

Kirjutuse keel tunnistab ometi fa hiljemat algupära, olgugi kirik ise 1407 valminud. Aastaarvuga kivi müüriti vist hiljem seinasse. 1407 igatahes nii selget Eesti keelt ei kirjutatud. — Karja kirikut nimetatakse 1254, Põide kirikut 1312. Kuna Valjala kirikut vanemaks Saares arvatakse (Truusmann, Введение христианства въ Лифляндіи, lk. 357), vist 1290. a., langeb „Tõllu“ Mustjala kiriku ehitus uuemasse aega: selle pühakoja laskis Daani maavalitseja Klaus Schestädti proua Anna alles 1605 ehitada. — „Leigeri ehitatud“ Käina kirik valmistati Kuresaare piiskopi Johannes Orgies'i (1492—1515) käsu peale, nagu Martna kirikki. — Ridala kiriku ehituse aeg on täieste tundmata; ehituseviisi järele peab see kirik 13. ehk 14. aastasajast pärit olema. 1410 nimetatakse esimest korda Ridala preestrit. — Püha kiriku kohta ulatavad esimesed teated

1521. aastasse, mil vanad kirjad ta nime esimest korda nimetavad. — Simuna kirik kuulub kõige vanemate sekka Eestimaal; ta on 13. aastasaja esimesel poolel daanlaste ehitatud. Muidu aga puuduvad kõik teated ehitajate kohta. Ka Lääne-Nigula kiriku ehituse aeg on teadmata; 1414 nimetatakse ta preestrit Henneke Witterocki. — Peetri ja Koeru kiriku ehituse aeg on niisama tundmata; esimese preestrit nimetatakse juba 1253, viimase oma 1306. Ka Pärnu-Jaagupi kirik langeb sedasama liiki pühakodade hulka; teada on ainult, et ta 1325 olemas oli. Haljala ja Simuna kirik on Liber Censur Daniae ajast, Pillistvere — ehituse järele oletades — 13. aastasajast. Võnnu kirik ehitati umbes 1236 Tartu piiskopi Hermanni käsul. Suure-Jaani kiriku ehitamist katab hämarus; kirikut nimetatakse esimest korda 1554. a.

Kõigi nende kirikute ehitajate nimesid katab hämaruselinik; üksi mõne ehitadalaskja nimi on ennast alal hoidnud. Ajaloolised väksearvulised teated seisavad täieste ristiriisus rahvaluulega.

Nime andmine.

Ehitatud kirikule sündliku nime andmine valmistab kogudusele tihti palju peamurdmist. Kus nime kandev inimeste asupaik juba olemas, seal pärib kirik enamaste asupaiga nime. Pahem lugu seal, kus kiriku ümbrusel veel oma nimi puudub. Müüritakse kuskil keegi isik ehk loom kiriku seintesse, hakatakse kirikut sissemüüritud hingelise järele hüüdma, nagu Kolga Jaani järele Kolga-Jaani kirik, Suure Jaani järele Suure-Jaani kirik, Maarja järele Maarja kirik, Jaani järele Jaani kirik, Nigula järele Nigula kirik, Jüri järele Jüri kirik jne., hane järele Hanila kirik, Karu järele Karuse kirik, ehitusele juhtuvate vigade järele Vigala kirik. Kuusalus pärib kirik ennast põletada laskvalt ehitajalt Lauritsilt omale Lauritsi nime. Mõnda kirikusse müüriti küll isikuid, ilma et isik ometi kirikule oma nime oleks annud. Tarvastusse näituseks müüriti kaks isikut, aga nime sai kirik karjaselt, kes metsast tare vastu kiriku varemed leidnud; „tare vastu“ sõnast siis Tarvastu. Palamusel eksib krahv metsa, higistab seal, tunneb suurt palavust; ära pääsesdes laseb ta tuntud palavuse ja pääsmise mälestuseks kiriku ehitada, mis Palavuse nimeks saab; hiljemine muutub nimi Palamuseks. Roosal unustab karjamees härjaroosa ehituse juure; selle juhtumise pärast hakkab rahvas kirikut Roosa kirikuks hüüdma. Keegi Anna leiab metsast kirikuriistad ja kella. Leidja Anna järele

pannakse uuele kirikule Anna kirik nimeks. Keegi Kadri, Kadrina leiab metsast kiriku; kirikut hakatakse Kadrina kirikuks hüüdma. Teisendi järele tuleb Suure-Jaani kirikut Jaani leiuks lugeda. Põlvini sisse müritud mees jätab kirikule Põlve nimeks. Mustjala kiriku ehitusel määrab Tõll sopasel maal jalad mustaks; kirikule jääb sellest Mustjala nimi mälestuseks.

Haljalas kisendab haldjas ühtelugu: „Haljal! Haljal!“ Selle kisendamise peale hüütakse kirikut Haljala kirikuks. Teisendi järele nimetatakse kirikut esmalt „halli härja“ kirikuks, sest et hall härg kiriku aseme leidnud. Pühalepas seisatavad härjad püha lepa juures; pühast lepast saab kirik Pühalepa nime. Kui Simunas kiriku nime pärast pead murtakse, ammuvad härjad: „Siin on“ (Siimon!). Arvatakse härgi nime määranud olevat ja hakatakse kirikut „Siin on“ kirikuks hüüdma, millest pärast „Siimona“ sünnib. Teisendi järele ammuvad härjad juba alguses „Siimon!“ — Amblas ilmub nime andmise puhul must härg allikast, ammudes: „Amblah! Amblah!“ Sellest kirikule Ambla nimi. — Koeru nime pärib kirik koera haukumisest, mis kütid kiriku leidmisele juhatab. Türil laulab hall lind torni otsas: „Türri! Türri!“ Nimi käes. — Kaarmal istuvad kaarnad kiriku katusel. Rahvas hakkab kirikut Kaarna majaks kutsuma; sellest hiljemine Kaarma. — Kose kirikule nime otsimisel lendab kukk laadest välja, lauluga: „Kukeluugu Kose! Kukeluugu Kose!“ Teisendi järele ilmub vasikas jõest, hüüdes: „Kose! Kose!“ — Püstilöödud risti järele nimetab rahvas sinna ehitatud kirikut Risti kirikuks. — Kohast, kust hulk kulda leitud, saab sinna asutatud kirik Kullamaa nimeks.

Sedaviisi katsub rahvas peaaegu iga kiriku nimele seletust otsida. Enamaste on kõik need nimed rahvaetümoologia sünnitused, mis teadusega ristiriisus seisavad. Ülemalseletatud nimedest võime vaevalt õigeid leida. Pühalepa kirik päris oma nime vist pühast lepast, mille juure ta ehitatud. Inimeste nimede järele nimetatud kirikud kannavad pühade meeste ja naisterahvaste nimesid; need pühad on ehituse ajal kirikute kaitsjateks määratud ja neile need kirikud pühendatud. Vaevalt võib uskuda, et mõni kirik meil sisse müritud isiku järele on nimetatud; püha isik esineb tähtsamana kui sisse müritud isik.

Martna ja Palamuse on nimed igapidi pühadelt päri-
 nud, kui ka need nimed esiotsa pühade nimede moodi ei
 ole. Martna nime juurt tuleb Martinist otsida, kel-
 le kirik pühendatud, ja Palamuse nime Bartolomeusest.

nagu see nimi ennast Saksa keeles veel tänini alal hoidnud. Väänamise teel näikse Bartolomeusest Palamuse tekkinud olevat. Palavusega pole Palamusel igapidi mingisugust ühendust. Vanus kirjus kannab Palamuse „Pallamal“ nime. Selle nime najal võiks teist seletust otsida, kui ülepea „Pallamal“ kunagi tarvitusel olnud. — Risti kirik on muidugi pühale ristile pühendatud.

Püha kirikul pole Püha Vaimu ehitamisega midagi tegemist ega ole ka Pühale Vaimule pühendatud, veel vähem talt nime pärinud. Palju enam tuleb oletada, et kirik enesele nime paganuse ajal pühaks peetud paigast päris. Ristiusu väljalaotamise ajal armastati kirikuid sagedaste niisugusele paigale ehitada, kus paganad varem harjunud oma teenistust pidama. Niisugusesse kohta kirikut asutades loodeti paganaid kergem ristiusu templis käima harjutada. Vist leidis kiriku kohal ehk ümbruses muiste mõni püha paik ehk hiis. Kõljalas vähemalt teab rahvas sarnasest pühast hiiest kõnelda; Kaalijärve nimetatakse Pühaksjärveks. Igapidi tunneb Püha kihelkond mitut muistse aja püha paika. Kui mitte kõigist, päris kirik ja kihelkond ühest ometi enesele praeguse nime. (Võrdle Körber, Oesel, lk. 246.)

Kaarnamaja ei annud iialgi Kaarma kirikule nime. Palju enam tuleb nime tekkimist Karmeli kloostrist, karmeliitidest — munkadest — otsida. Karmeli kloostri järele hakati kohta Karmeliks hüüdma, millest eestlased hiljemine Kaarma tegid. — Hanila pärisnime tuleb vististe hanedest, mitte küll sisse müüritud hanest, vaid palju enam hanede asumaast, hanede viibimisekohast otsida. — Kahtlen, kas Karuse kirik karult nime pärinud, nagu Inland 1850, nr. 48 tõendab. Ennem tohiks ses mõttes tallekene süüdi olla, minu poolest ka kivine maa ehk kare, näotu ehitus ise, kusjuures sõna karusa oleks Karuseks muutunud. Karuse kirik on Margaretale, Maretale pühendatud. Maretapäev kannab kalendris ühtlasi ka karusepäeva nime; seega sulavad Maret ja karuse ühte, seega „Karuse“ teine tähendus Maretat kohta. Maretat peeti nurganaiste aitajaks. Kui ka mõned Maretapäeva tembud karu kohta käivad, oletan ometi, et karu alles hiljemal ajal rahvaetümoloogia põhjal „Karusega“ on ühendatud (Võrdle: M. Varonen, Vainajainpalvelus, lk. 336).

Vaevalt hakkas Türi kogudus enesele linnulaulust nime otsima, vaevalt ka Thorilt seda laenama, nagu J. Jung oletab (Muinasaja teadus III, lk. 11), vaid nimetas kohta lähedal oleva jõe sügava koha järele. Nimi tähendab vist jõe sügavamat kohta, jõehauda. — Niisama vähe seisab Koeru

koertega kuidagiviisi ühenduses, ennem juba koirohuga. Koirohtu õeldakse kiriku lähedal rohkeste kasvavat. — Tarvastu sellevastu omandas vististe elajatelt — tarvastelt — nime; viimaseid leidis seal vanaste arvatavaste iseäranis rohkeste. Nime tuletamine sõnast „tare vastu“ on ainult rahvaetümoloogia. — Haljalas arvati vanaste vist rohkeste haldjaid liikuvat, nii et kohta nende alaks hakati hüüdma. Sellest tekkis nimi Haljala. Jalaga puudub nimel igasugune ühendus, niisama kui Mustjalal, kellele rahvasuu alles hiljemal ajal jala alla pannud. Nime algupära võiks muidu Must ala olla, kui praegune Mustjala nimi meid ses oletamises ei eksitaks. Kes teab, ehk tuleks nime juurt sellepärast sõnast musti = must härg ehk must koer otsida; seega koha nimi siis õieti Mustiala, nagu Soomes praegu veel sellenimeline koht olemas. Mustjala oli muiste vist rikas mustade härgade ehk mustade koerte poolest. — Kas Vigala tõeste sõnast „viga“ tekkinud, selle poolest tunnen natuke kahtlust. Roosa vähemalt ei saanud roosast = piitsast nime, vaid ennemine kellegist pühast Roosast, Rosaliast. — Ambla kirikule ei annud mingisugune härg ammumise nime, vaid eestlased laenasid selle vist Ladina preestritelt, kes sinna ehitatud kirikule nime andsid Ampla (juure lisada: ecclesia) = suur, ruumikas, tore kirik, võrreldud ehk ümbruses mõne väiksema kirikuga.

Uskmata, et pulli ammumise järele „tõhal!“ Sangaste kirikule sellekohane nimi antakse. Praegune Sangaste kirik kandis vanaste teist nime. See nimi käib praeguse saksa keelse nimega Theal tingimata käsikäes. Raske otsustada, kuidas kiriku nimi vanaste kuuldus. Vanus kirjus kirjutatakse kiriku nime liig mitmet viisi. Kihelkonda vähemalt nimetatakse Thoyvel, Thovel, Thouffel, Toifel, Toyvel, Tefell (Bunge u. Toll, Est- u. Livländische Briefflade I, 585, 619, 696, 894, 916). Aga veel kaugemale lähevad vanad kirjad nime väänamises. Ühes asjakirjas, kirjutatud Tartus 1554, saab Johann Dumpian vennalt Reinholdilt kaks adramaad, Hennikus nimi, „zum Teufel“ kihelkonnas (Briefflade I, 1403). Kihelkond pärib ses asjakirjas enesele koguni kuradi nime.

Kose nime ei tarvitsenud kukk kuulutada ega vaskas hüüda, kogudus nimetas kirikut lähedal oleva jõe kose järele Kose kirikuks. — Põlve kiriku juures on maapind nagu põlve kujuline; vist selle põlvesarnase koha järele kiriku nimi Põlve, mitte aga põlveni sisse müritud isiku järele.

Vaevalt jääb arvustusetulesse seisma väide, Kullamaa pärinud nime sel kohal leitud rohkest kullast. Kul-

laleidmist tuleb kahtlaseks pidada; palju enam tuleb oletada, et viljakas põld kohale nime annud. Heamullaline maa kannab rohkeste vilja, annab nagu kulda välja, sest nimi Kullamaa. Saksakeelne nimetus Goldenbeck näikse olevat Saksa keelest laenatud. Sisserännanud sakslased ristisid tihti meie maakohti oma kodumaa kohtade järele, just nagu eestlasedki praegu veel võõrsil teevad, nimelt veel kui eestikeelne kohanimi kuidagiviisi sakslaste kodumaa-kohta meele tuletas, nagu Kullamaa Goldenbecki. Nii pani keegi Saksamaalt Woldest tulnud isik oma kodukohta kõla järele pisut meele tuletavale Valjalale Saksa keeles Wolde nimeks. Valjala nimi kõlas ehk muiste Valgeala, millest aja jooksul Valjala tekkis. Kullamaa ja Valjala moodi ristisid sakslased veel mõnda kohta meie maal oma kodukohtade järele ümber. Et rahvas Valjala asemel tihti Valdjala ütleb, võib nime tüveks ka vald, valdia olla.

Lisateated.

Kirjutuse trükkimise järele olen veel mõned täiendavad lisateated saanud; avaldan need alamal.

G. Bergmann püüab D. Fabriciuse Livonica Historia väljaande eeskõnes 1795 (lk. 4—8) Arrashi luukeret esimese ordumeistri Vinno mõrtsuka Wigberti omaks tunnistada, kes kuriteo nuhtluseks Arrashi kirikusse müüritud; kuid juba Brackel näitas 1843. a., et niisugusel väitel igasugune alus puudub (Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, III, II, lk. 187—230).

Haljalas lüüakse A. Heraklidese teadete järele põhjastõja ajal õpetaja Kopf kiriku ukse kõrvale risti. Õpetajalt nõutakse kirikuvarandust. Õpetaja toob vaesed ette. Kogu lugu esineb Laurentiuse loo koopiana. Õpetaja luud seisavad seni müüril, kuni maha langevad. (Võrdle ka Pauker, Estlands Geistlichkeit, I, 178.)

Vigala kohta teatati mulle veel, et kirik ehitusel seni lagunenu, kuni keegi Maarja nimeline naisterahvas sisse müüritud. Siis edenenu töö jõudsaste.

Üks Steiermargist leitud asjakiri tõendab kindlasti vähemalt seal sisse müürimist. Steiermargi ajaloolise seltsi väljaandes „Mittheilungen des Steiermärker Historischen Vereins, 1850, H 1, lk. 96—97, loeme: „Villahis moondati minoriitlaste klooster sõjameeste moonaidaks ümber. Nende

tööde ajal avati õnarus, 6 „kinga“ (Schuh) kõrge, 2 „kinga“ lai, ja niisama sügav, kust sissemüüritud inimese luukere leiti. Pealuu ümber oli raudtraat pandud; ka leiti altari-kalevi tükka, millega vist sissemüüritu suu kinni topiti, kas tema karjumise takistamiseks ehk tema rutemaks läm-matamiseks.“

Mõned nädalad hiljemine leidsid müürisepad õnaru-sest välja võetud väikse kirjutatud pergamendilehe ladina-keelse kirjaga, mis eestistuses nii kuulub:

„Järeltulijad teadku: aastal 1498 on kloostri kokk, vend Anselmus, Bambergist pärit, guardiani, paater Erasmuse ärakihvtitamise pärast paater Joosepi ja kogu kapitli eel-käinud õige kohtuotsuse järele elusalt sissemüürimise surma mõistetud. Nimetatud aasta pühapäeval pärast nelipühi on see otsus täide saadetud.“ (Inland, 1852, nr. 51.)

Prangli saare kabeli ase määratakse koguni iseäralikult kombel. Kaks Soome kalameest pääsevad merehädast Prangli saarele. Hädas töotavad nad päästmisekabeli ehi-tada. Saarel ei leia nad ometi parajat paika. Võetakse sõel, kantakse sõelaga vett. Kabel ehitatakse sinna, kus vesi kõige paremine sõelast voolab (R. Winkler, Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands V, lk. 11). — Jüri kiri-ku tahetakse esmalt Arukülasse ehitada, aga müürid lagu-nevad. Niisama Limu külas. Nüüd pannakse kaksikud mustad härjad vankri ette, nurgakivid vankrile, lastakse omapead minna. Härjad seisatavad ühe küüni juures. Küün lõhutakse eest, kirik tekib asemele. — Vaivara kiriku aseme määrab iseäraline juhtumine. Metsa õõmajale jää-des ei saa kütid magada; ikka kuulevad nad kellade heli-nat. Hommikul lähevad nad külasse, jutustavad lugu. Tagasi minnes leiavad nad õõmaja kohalt surnuluid. Sinna ehitatakse kirik. (Winkler, Beiträge V, lk. 23—24.) Mõõda minnes tähendan, et Barcelona lähedal Montferrat'i klooster ja kirik sinna ehitati, kus imeilusaid helisid kuuldi. (Hum-boldt, Gesammelte Werke III, 187.) Shveitsis kuuleb karja-poiss kuskil ka imeilusaid helisid ja leiab, nagu hispaan-lased, sealt Maarja kuju. Sinna ehitatakse Jonenthalis kirik. (Wolf, Zeitschrift für d. Mythologie II, lk. 248.)

Kirikute sarnaseid lugusid jutustab rahvasuu olemata linnadestki Theba eeskujul. Kuusalu linna ehitatakse päeval, aga linn laguneb öösi. Niisamasugune lugu tabab Vihula ja Torma linna. Anija linnast jutustatakse, et päe-val valminud ehituse tondid öösi ära lõhuvad; Eru linnas

langeb lõhkumisesüü vanakolli peale. Veel mitmes kohas tahetakse muiste linna ehitada, aga öösi laguneb ehitus alati, nii et töö pea seisma jäetakse. Kuresaares jutustatakse ühe majagi kohta alalist müüride lagunemist öösi.

(Lõpp.)

Sisseütlev kääne.

H. Põld.

Keeleuenduseline liikumine, mis meil Eestis viimasel ajal nii hoogsasti on maad võtnud, on ka küsimuse päevakorrale toonud, kummale sisseütleva ehk illatiivi vormile eesõigus anda, kas *-sse*: lõpulisele või tüvelõpu kaas-hääliku kõvenemise teel tekitatud vormile. Teiste sõnadega: kas on igatahes sisseütlevad, nagu *tuppa, külla, maija, sõtta, vakku, ka koopa, taeva, tasku, rakke, kiriku* reeglipärasemad ja seega õigemad ning paremad kui pealtnäha ühelaadilised ning samashabloonilised *külasse, majasse, sõjasse, vaosse ja koopasse, taevasse, taskusse, rakkesse, kirikusse*, või tuleb ommeti paljudele *-sse* vormidele eesõigus anda?

Küsimust on senni puudutanud J. Aavik oma keeletes broshüürides, laialisemalt aga käsitanud J. Semper Keelelise Kuukirja 3. ja 4. kaksiknumbris (lhk. 64 jj.).

Kuna Aavik nõudega esineb, „kus võimalik *-sse*: tumad illatiivid“ (Katsed ja näited lhk. 6) tarvitusele võtta, ilma et ta ligemalt ära tähendaks, kus nimelt, astub Semper kahe reegligna ette. Ta nõuab: 1) Kus vähegi võimalik ja kus see mõtet ei sega, tulevat sisseütlevana käänena ainult osastavat tarvitada ja 2) sisseütleva lõpp *-sesse* lühendatagu (?) *-sse*:ks, kui see mõtet ei takista. Näituseks toob Semper ka niisuguseid sisseütlevaid, nagu *issa < isa, kumma < kuma, lissa < lisa, ehha < eha, vabbe < vahe, ivva < iva* ja koguni *rebase < rebase, hobusse < hobuse, varesse < varese* jne. Kuna esimest liiki näidetega võiks leppida, sest et nad on sünnitatud keeles valitseva reegli järele, ei tohi meie viimast liiki sisseütlevaile milgi tingimisel eluõigust lubada, sest et nad Eesti keele rõhu seadused täiesti uperkuuti viskavad. Vormid, nagu *rebase, hobusse, varesse* on ainult võimalikud, kui teisel silbil on kõrvalrõhk. Ja kuida kõlavad nad siis?

Ma julgen väidata, et Aavik nähtavasti veel ei ole õiget piirivahet tabanud -sse lõpulise ja tüve kõvenemise teel tekkinud sisseütleva vahel (seda tõendab näide *kirikusse* Katsete ja näidete 6. lhk.) ja et Semper oma reeglitega, milles ta peavahetegijaks lause mõtte seab, ei selgita asja, vaid segab seda veel enam. Minu arvates ei peitugi küsimus ses, kummale nähtavalt teineteisega võistlevale vormile eesõigus andä, vaid on üksi võimalik küsida: Kus peame -sse tarvitama ja kus ei tohi meie seda tarvitada? Kõigi sisseütlevana tarvitatavate vormide piirkonnad peavad meile selgeks saama, sest peale tüve sisemiste häälikute kõvenemise teel tekitatava ja põlatud -sse abil moodustatava vormi on meil veel teisi, millel igaühel on oma kindel ase meie keelevaldas.

Allpool katsun ma omalt poolt vaieluse all olevatele vormidele piirid tõmmata ja palun asjatundjaid mu väiteid hinnata.

Kõige pealt väitan ma: Tüve kõvenemise teel sündinud sisseütlevate asemel tarvitatavates -sse vormides ei ole -s'se kõlaliliselt sama kui ainult -sselõpulistena esinevais sisseütlevates. Näituse varal öeldes: -sse vormis *külasse* ei kõla nõnda kui -sse vormis *tulusasse*. — Vahe on häälelastmeline. Kes teravamini tähele paneb, kuuleb: -sse vormis *tulusasse* on kõvem kui vormis *külasse*; viimases on s umbes samas vältes kui võõrakeelse sõna omastavas *kompassi*, esimeses umbes samas vältes kui osastavas (*näita*) *passi*. Välte vahe on ka arusaadav rõhu seisukohalt. Sõna *tulusasse* -sse eel on silp rõhuline, sõna *külasse* -sse eel — rõhutu. Hääleseadus, mille põhjal rõhk häälikute vältesse mõjub, tõendub ka siin.

Silmale ühesuguste, aga loomuliselt kahesuguste -sse:de vahe saab meile paremini selgeks, kui meie -sse lõpulisi vorme rahvalauludes võrdleme. Võtame näituseks:

Tule üles taiva'sse,
Taeva laiasse taresse,
Maartiani kamberisse.

(Weske, Eesti rahval. I, lhk. 27.)

Ma arvan, et igaüks siin -sse vahet sõnades *taiva'sse* ning *kamberisse* ühelt poolt ja sõnades *laiasse* ning *taresse* teiselt poolt välja kuuleb. Niisamuti peaks vahet välja kuulutama sisseütlevas *külasse* ja sisseütlevais *kelderisse* ning *kamberisse* järgmistes lauluridades (Weske, Eesti rahval. I, lhk. 73):

Küdi viind küna külasse
Äi viind häili kelderisse,
Nadu kulla kamberisse.

Et -sse igalpool, kus ta esineb, mitte sama ei ole, näitavad ka sisseütlevate vormide teisendid rahvalauludes. Nimelt astub siin nõrgema -sse asemele sagedasti -je, kõvema asemele aga -ije (~ ie). Võrreldagu illatiive järgmises ridades (Weske, n. k. lhk. 6):

Pange ratsud rakke'eie (= rakke-eije),
Hallid hõbe helmitēie,
Sõre silmad sõrmukseie,
Kõrvid karu nahkateie:
Sõida ratsula koduje!

Ehk (Weske, n. k. lhk. 13):

Juust saab siidije siduda,
Lakka lettije laduda,
Pead saab panna palmikuie,
Kukalt kulda narma'aie.

Ehk veel (Weske, n. k. lhk. 47):

Kust sina teadsid meile tulla,
Meie suureje suguje,
Rahakaie rahva'aie,
Õuna pinnige peresse (= pereje)?

Selge on seletamata, et *ie* eelmineva täishäälikuga on kõvemal astmel kui *je*, ja et vahest *ie* lõppu õigem oleks kirjutada *ije*, nagu Weske ise keskmises näites seda ka on teinud sõnas *narma'aie*. — Mõni neis näitustes esinev sisseütlev on aga ka veel mõne muu asja poolest tähelepandav. Vorm nagu *lettije* ühendab eneses kahesugused sisseütleva tuletusained: tüve sisemise muute häälikute kõvenemise ja sisseütleva lõpu *je*. Meie oleksime siin ennemini oodanud *letije* (~ *letisse*) pro *lettije*. Aga et lõpp -je ning nõrgem -sse samasugustele tüvedele on omased nagu neile, mille sisseütlev sünnib häälikute kõvenemise teel, ja samastki tüvest vahel võib sünnitada kumbagi laadi sisseütlevat (võrdle *külla* ja *külasse* ~ *külaje*), siis on võimalik, et rahva kõrvus iseäranis sel ajal, kui teine vorm teisega on võitlemas, mõlemad tuletusained korraga esinevad: teine selle tõttu, et ta on igapäevases keeles harilik (*letti*), teine värsimõõdu pärast (-je).

Näituseks võtame veel mõned read (lhk. 41, 35, 60):

- a. Küll jalad koduje viivad,
Sääred sāngije sääjavad,
Põlved põhkujē poevad
Oma armu voodē'eie,
Oma kaasa kandelaie.
- b. Nüüd ma jookseksin jōgeje,
Mari veereksin vedeje.

- c. Sõida otse neiu õuue,
Mõrsiame mõisa'ale,
Tukapea tua e d e j e !

Neis näituis on reeglipärased vormid *koduje* (leidub ka *kojuje*), *sängije* (kui tüve hääldatakse nõrgas paines), *jõgeje*, *vedeje*, *edeje*, kahekordne sisseütlev aga on *põhkuje* (reeglipärase vorm oleks *põhuje*; võrdle Neus, Estn. Volksl. 2:5 *pihhoje*), mille analoogial võiks rahvalaulest ka leida vorme nagu *jõkkeje*, *vetteje*, *etteje*. Vormid *jõgeje*, *vedeje*, *edeje* on aga veel selle poolest tähtsad, et nad näitavad, kuida vormid *jõesse*, *veesse* on täiesti ebased, kuna meie ainult tohiksime *-sse* illatiivina tarvitada *jõgesse*, *vedesse*, *edesse*, *tubasse*, *kädesse* jne. kõigist pehmeneva ja kaduva häälikuga painuvaist tüvedest (nagu *sõda* — *sõja*, *tuba* — *toa*, *käsi* — *käde* — *käe* j. t.).

Kuna nõrgema *-sse*:ga ja temale vastava *-je*:ga ühinevais tüvedes ülevalpool ettetoodud tüve sisemiste häälikute muutusi võib esineda, ei leidu kõva *-sse*:ga ning temale rahvalauludes vastava lõpu *-ije*:ga ühinevais tüvedes illatiivi vormis mingisuguseid iseäralisi tüve sisemiste häälikute muutusi.

Et allpool esinevais seletuis ka silmale selgeks teha vahet kõvema ja nõrgema *-sse*:lõpulise sisseütleva vahel, kirjutame kõigis näitustes s hääliku välteid nii, nagu see on viisiks võetud keeleteaduseliselt raamatuis, s. o. esimese välte *s:u z:ga*, teise välte *s:u s:ga* ja kolmanda ning neljanda välte *s:u ss:ga*. Kuna seletuis ei ole tarvilik kindlaks teha vahet kolmanda ja neljanda välte *s:u* vahel, jätame ka selle vahe tähendamata. Meile on tähtis ainult *-se* ja *-sse* hääleaste.

Meil on siis kahesuguse *-se* lõpulise sisseütleva ga tegemist: teise väline kaju on *-se*, teise oma *-sse* (võrdle *külase*, *rakkesse*).

Ka professor E. N. Setälä oma Äännehistorias (väljanne 1899, lhk. 246 jj.) esitab Eesti illatiivi lõppu *-se* ning *-sse* näol, aga vist mitte sel põhjal, et ta leiab neis lõppudes astmelist vahet, vaid nähtavasti ainult sellepärast, et ta *s:u* välte kõvaduses kahtleb; mõnes sõnas kuulus temale *-s* vististi kõvemal kui teisel astmel, teiste sõnadega: ta kuulis välja, et illatiivi *-se* mitte igalpool ei ole ühesugusel astmel. Ta kirjutab: „*külase* (*külasse*), *raamatuse*, *peuse*, *istmese* jne. (lhk. 249) küll vist sellepärast, et Wiedemann (Grammatik, lhk. 570) ja Hurt (vaata näit. illatiive Setukeste laulude eeskõnedes) nõnda kirjutavad, ta peab aga *-se:d*

mitmesugustel põhjustel kõvemaks kui teise astme *-se:d*. Kellegi teise keelemehe juures ei leia meie *-se:d* ja *-sse:d* nirnakuti seisvat; ka Weske tähelepanemist ei pöörnud asjalugu enese peale. Ma loodan, et *-se* ja *-sse* vahet edaspidi hakatakse kuulma.

Kudas on aga see vahe tekkinud? On *-se* ja *-sse* täiesti isesugused lõpud või on nad viimatigi üks ja seesama lõpp?

Kui meie keeleajalooliselt tahaksime selgeks teha, kust on *-se* ja *-sse* pärit, siis võiksime välja minna oletusest, et üleüldisem Ühis-Soome aegne sisseütleva lõpp oli *se - sen* (vaata Setälä Äännehist. lhk. 244 jj.), mis liitus mitmesugustesse tüvedesse, mõnede külge küll muutunud kujus *seen* ehk koguni *sehen*. Viimastesse *-se* lõpu kujudesse segus vististi teine illatiivi tuletusaine, mille varal illatiive tuletati ühesilbiseist sõnust nagu *maa*, *puu*, *töö* (*maha*, *puhu*, *tõhõ*) j. t. Oli siis aeg, kus öeldi *küläsen* = *källa* ja ka *vierahasehen* = *vöörasse*. Esimest sisseütlevat meie praeguse vormiga *külase* võrreldes näib, nagu oleks Ühis-Soome vorm Eesti keeles tänini hoidunud ja tema otsast ainult *n* ära kadunud. Teine sisseütlev aga on praeguse vormini *vöörasse* suured muutused läbi elanud: ta on hulga oma häälikuist kaotanud, mille tõttu siis illatiivi *s* on *ss:ks* muutunud. *Vöörasse* oli enne *vööra'asse*, nagu praegu veel rahvalaules, *vööra'asse* aga oli tekkinud vormidest nagu *vööra'aseen* < *vöörahaseen* < *vöörahasehen* = *vierahasehen*. Nüüd on *-sse* tekkimine keeleteaduses tõesti nõnda seletatav, nagu siin esitatud, kuid praegune *-se* ei ole mitte muistne *-sen*. Keeleajalugu näitab *käla* laadiliste sõnade illatiivides hoopis teist arenemisteed. Vormist *käläsen* sai aegapidi *kälähen* > *kälähant* > *kälään* > *käläa* > *källa* ja *käla*. Et viimane vorm ühte läks nimetava, omastava, osastava ning sihitavaga, siis laenati vahetegemiseks sisseütleva ja samakõlaliste teiste muudete vahe teise liigi sõnust lõpp *-sse*, mis aga tüvehäälikute endisega võrreldes muutumata jäänud seisu mõjul *-se:ks* muutus ja nii täiesti kõige vanemasse vormi valgus. Tüvede lõpust, mille sisseütlev kippus sõna nimetava, omastava, osastava ja sihitava vormiga ühetaoliseks minema (nagu *iza* < *izaa*, *ema* < *emaa*, *käla* < *käläa*) tungis *-se* ka sinna, kus teda ei olnud tarvis, nimelt neisse sõnusse, mille sisseütlevat juba oli hakatud sünnitama sisemise muute varal, nagu *tuba* — *tuppa*, *koda* — *kotta*, *nurk* — *nurka*, *jõgi* — *jökke*, *käla* — *källa* jne. Nii tekkisid vormid *toase*, *kojase*, *nurgase*, *jõese*, *kälase* jne.

Seega oleks *-se* ja *-sse* tekkimine ligikaudu seletatud, aga kaugeltki veel mitte selgeks tehtud, missuguste keeleajaloo seaduste põhjal *-sse* *-se* nii mõneski vormis täna en ainuvalitseja. Kergesti seletatav on *-sse* esinemine onult kõigis neis vormides, kus tüve lühenemine ja häälikte kokkutõmbamine on aja jooksul sündinud, s. o. kõigis ehis sõnus, mis vastavad Soome nõndanimetatud „supistuanisille“ tüvedele, nagu *võõras* (tüvi *võõraha*), *rikas* (t. *rikaha*), *uoone* (t. *hooneze*), *toores* (t. *tooreze*), *kaste* (t. *kastehe - kasatge*), ühe sõnaga kõigile tüvedele, mille omastav praegu vsineb kõvas paines ehk on painumata III astme tüvi (nagu *ehtu*, *valge*). Ajalooliselt seletamata jääb *-sse* esinemine sisseütlevais nagu *humalasse*, *kuningasse*, *valvajasse*, *raamaõusse* jne., mitmustes *izadesse*, *kaladesse*, *lookadesse*, *juttudesse* jne. ja *-se* esinemine mitmusis, nagu *humalatese*, *madalatese*, *kuningatese* jne. Siin ja mõnel teisel juhtumisel peame seletusega leppima, mis tänini on olnud maksev ja mida niisugune autoriteet nagu professor Setälä järgmiselt formuleerib: „Põhja-Eesti murdes on *se* (*sse*) täitsa analoogiliselt tunginud väljapoole oma piire, kõige pealt niisuguseil juhtumisel, kus illatiivi ei saadud teisel teil, tekkinuil vokalisismi ehk konsonantismi muutuste kaudu, eraldada nominatiivist; näit. *külase* (*külasse*), *raamatuse*, *peuse*, *istmese*, *küündlase* ehk *küünlase*, pl. *küünaltese*, *puuse*. Nendes eestikeelistes vormides on peale selle vististi juhtunud kontaminatsioon inessiiviga.“¹⁾

Olgu asi ajalooliselt, kuida ta on, meil on praegu ainult tähtis ja põnev küsimus: Kus on *-sse* *-se* õige piir? Keeleajalugu ei näita meile seda, küll aga näitavad meile selle praegu keeles valitsevad hääle ja rõhu seadused.

Muutunud lõppu *-se*:d hakatuseks kõrvale jättes küsime kõige pealt: Kus on *-sse* õige koht, kus peame teda tarvitama ega tohi ega saa ka ilma keele vägistamiseta välja tõrjuda?

a. Kõige pealt peab *-sse* puutumata jääma juba ülevalpool kord ettetoodud nõndanimetatud kokku-

1) „Pohjoisvirossa on *se* (*sse*) niin-ikään analogisesti tunkeutunut ulkopuolelle piiriään, etupäässä semmoisiin tapauksiin, joissa ei illatiivi muilla keinoilla, tapahtuneilla vokalismin tai konsonantismin muutoksilla tullut eroamaan nominatiivist; esim. *külase* (*külasse*) kylään, *raamatuse* kirjaan, *peuse* pivvon, *istmese* istuimeen, *küündlase* l. *küünlase* kynttilään, pl. *küünaltese*, *puuse* puuhun. Näissä viroläisissa muodoissa on sitä paitsi varmaankin tapahtunut kontaminatsiooni inessiivin kanssa.“ Setälä, Äännehistoria, lhk. 249.

tõmmatud (supistuneissa) tüvedes, niihästi painelistes kui painetumates, ühe sõnaga kõigis tüvedes, mille omastav on kõvas paines, nagu: *rukis* — *rukki* — *rukkisse*, *rahvas* — *rahva* — *rahvasse*, *palve* — *palve* — *palvesse*, *mõte* — *mõtte* — *mõttesse*, *kaste* — *kaste* — *kastesse*, *raske* — *raske* — *raskesse*, *ehe* — *ehte* — *ehtesse*, *hammas* — *hamba* — *hambasse*, *taevas* — *taeva* — *taevasse*, *puhas* — *puhta* — *puhtasse*, *katal* — *katla* — *katlasse* jne. Seda liiki sõnus on -sse:l ajalooline põhjus ja meie ei tohi teda siit välja tõrjuda: siin on tema õige koht. Sel põhjal oleme -sse väljatõrjumise plaani üleüldistamise vastu ja arvame illatiivi vorme, nagu *taeva*, *tasku*, *rakke*, kirjakeelele otse vigadeks. Kui selle liigi sõnus rahva suus lühendamisi ette tuleb, siis sünnib see vääranaloogia tõttu ja meie ei või neid reegliks tõsta: siin on -sse algupärane ja üksi õige.

b. Puutumata peab -sse ka jääma, küll mitte ajaloolisel, aga ommeti Eesti keeles väga raskesti kaaluval, s. o. rõhuseaduste põhjusel kõigis kolmesilbilistes tüvedes, kus kõrvalrõhk langeb kolmandale silbile, millesse muute lõpud liituvad; niisamuti peab ta jääma seisma kahesilbilistes tüvedes, mille kaasrõhk on teisel silbil. Sel põhjal tuleb -sse:ga sisseütlevat moodustada kõigist ühesilbiliste iidetega (-da, -ja, -kas-ka, -gas-ga, -ku, -la, -ma, -me, -mi, -na, -ne-ze, -za, -ze, -va j. t.) sündinud sõnust, nagu:

pime — *pimeda* — *pimedasse*

paluja — *paluja* — *palujasse*

karikas — *karika* — *karikasse*

kuningas — *kuninga* — *kuningasse*

kirik — *kiriku* — *kirikusse*

madal — *madala* — *madalasse*

sadam — *sadama* — *sadamasse*

aze — *azeme* — *azemesse*

valem — *valemi* — *valemisse*

helin — *helina* — *helinasse*

hobune — *hobuze* — *hobuzesse*

ilus — *iluz* — *iluzasse*

ilves — *ilveze* — *ilvezesse*

aus — *auza* — *auzasse*

õel — *õela* — *õelasse*

tänav — *tänav* — *tänavasse*

vaagen — *vaagna* — *vaagnasse*

katal — *katla* — *katlasse* jne.

See ei tohi meie lubada vorme, nagu *hobusse*, *ilusse*, *sulasse* pro *hobuzesse*, *iluzasse*, *sulazesse*. Sest nagu meie keeleseadused näitavad, võib -sse järgneda ainult rõhulisele

silbile; meie peaksime neis sõnus silpe *bu, lu, la* hakkama rõhutama, mis on täiesti võimata. Ka teiseastmeline lõpp *-se* ei kõlba siia, sest et ta neid sõnu kahe silbiste samatüveliste sõnadega ära segaks, sest illatiivid *hobuse, iluse, sulase* on sõnade *hobu, ilu, sula* omad. Ka ei ole meil mingisugust keeleseadust ette tuua, mis lubaks *z:d s:ks* kõveneda, sest kõvenedes astub 1. vältel *s, s. o. z* 3. ehk 4. vältesse. Koguni vildak on ettepanek vorme *hobuzesse* jne. lühendada, vahest analoogia põhjal, mille najal rahvas ütleb *tänava* pro *tänavasse* ja *kiriku* pro *kirikusse*, sest lühendades saaksime meie illatiivi vormideks *hobuze, iluza, sulaze*, mis oleksid ehk veel kudagi õigustatud, aga ialgi mitte soovitavad.

(Järgneb).

Peeter Grünfeldti 50-aastase sünnipäeva puhul.

Õieti võiksime kahekordsest juubelist kõnelda, sest 19. septembril 1915 sai Peeter Grünfeldt 50-aastaseks ja 1880, seega 35 aasta eest, avaldas ta oma esimesed luuletused „Eesti Postimehes“.

Ebatasane ja ohakline on sellegi Eesti tegelase elutee. Elukutse poolest rahvakooliõpetaja, ei suutnud ta luuletungile mitte vastu pauna, saatis oma salmikud Eesti Kirjameeste Seltsi võidupidule, kus nad auhinna vääriliseks arvati. Grünfeldti lasti ise oma töid rahvale ette lugeda. See avalik etteaste ei meeldinud kooliülemusele, kes ka piduliste hulgas viibis, ja noor pedagoog sunniti kooliametist ära astuma, sest et see rahvuslikust pidusti tegelelikult osa võtnud. Sellest ajast peale tuli Grünfeldtil suletööst ennast ära elatada ja pealegi veel vanu võlgasid tasuda. Selle ülesandega on ta nähtavasti toime saanud ja eluvõitluses läbi murdnud, ilma et ta alla oleks jäänud ja teistele koormaks langenud.

Suur osa Grünfeldti kirjatöödest leidub ajakirjanduse veergudel. „Postimehele“ on ta 30 aastat kaastööd teinud, „Eesti Postimehe“ toimetuses töötanud, Tallinna „Päevalehe“ asutaja ja peatoimetaja olnud ja „Virmalist“ juhatanud. Haruldast viljakust avaldas ta raamatute tõlkimises ja kirjutamises ning luuletamises. Kui kõik üksikud köited ja artiklid lasteraamatukesed kokku arvata, siis tõuseb P.

Grünfeldti kirjutatud raamatute arv 400 peale. Siin on ta rekordi üles seadnud, millest vist keegi teine Eestis mööda ei saa. Grünfeldt valmistas raamatuid sagedasti käsitöölise viisil — tellimise peale ja hulgakaupa. Veel 1913. aasta jooksul ilmus neid 43. Seesuguse laialise tegevuse juures ei või tööde sügavus ning põhjalikkus muidugi mitte suur olla ja Grünfeldt on nende hindamisel ise alandlik küllalt. Kuid suure jõutagaajamise ning ridade tegemise juures on tema ilukirjanduslik toodang ometi sisu ja väärtuse poolest tõsisemaks ja sügavamaks läinud. Ta paremad jutukesed, näit. „K ü l a t ä n a v a s t“, on laiematki tähelepanemist leidnud, mõned neist Saksa ja Soome keele tõlgitud. Ja luuletejana avaldas Grünfeldt näituseks Tallinna veresündmuste puhul oktoobrikuul 1905. a. annet üleüldist elevust salmides osavalt väljendada. Tema päralt õngi tuttav ajaloolik luuletus, mis salmiga algab:

Metsa raiutakse — haljast metsa ...
 Vanad männad seisvad tõsiselt,
 Valus vaatavad nad üles taeva,
 Abi ootavad nad ülevalt.

Grünfeldti suur viljakus ning pealiskaudsus on tema paremategi tööde kohta eelarvamisi tekitanud, mis ta arvustajad on eksiteele viinud. Saatis ta lugupeetud lehetoimetusele otseteel kaastööd ehk avaldas ta oma jutukesed õige nime all, siis ei peetud neid suuriks asjuks, kirjanik sai avalikult halvutada; läkitas ta nad aga võõra käega kirjutatult ilma nimeta, siis said talle sellesama toimetuse poolt kiitus ja auhinnad osaks. See näitab, et meie kirjanduse arvustuse alal ka „Made Pujusid“ vahest õige tarvis läheb.

M. Kampmann.

Kirjandusline ülevaade.

Sirvilanad. Eesti rahva tähtraamat 1916. Kakskümmes aastakäik. Eesti Ühõpilaste Seltsi kirjastus. 1915. 54 + 100 lehekülge + kuulutused. Hind 20 kop.

Sirvilanad esinevad seekord väikse juubilarina: 20. aastakäik algab oma teed. 20 aastat, iseenesest ju õieti lühike aeg, on meie olades siiski võrdlemisi pikk igale vaimlise elu tegurile. Kalender ei pruugi veel mitte rahva elus osa etendada, Sirvilaudadele aga teatavat kohta meie sennises arenemiseloos keelata oleks ülekohus. Vaatleme juubeli-aastakäiku natuke lühemalt.

Kalendaariumiosa on aastate jooksul vähe muutunud. Juure on tulnud viimasel ajal Eesti ja teiste rahvaste tähtsamate tegelaste lühikesed elulood. Viimastest on tänava Romaani tõug esitatud. Iga-aastaselt Eesti elu edendajate meeleletamisel, iseäranis tegevuse kirjelduste ja karakteristikate kaudu, olgu need ka lühikesed, võiks oma tähendus olla kui lugupidamise ülesnäitamisel nende vastu, kes ühel või teisel alal igapäevsusest kõrgemale sihtivatele püüetele andudes rahva elu edasinihitamises tegevad olnud ja teistele äratuseks ning eeskujuks saanud. Muidugi tuleb püüda, et teated õiged ja kirjeldused võimalikult põhjalikud ja peaaegu tabavad oleksid. Mul ei ole mitte võimalik kõiki teateid kontrollida. Üksikud eksitused puutuvad aga otsekohe silma, iseäranis kalendaariumiosas leiduvates tähtpäevades: M. Weske sündimiseaasta on 1843, mitte 1815, nagu 16. jaanuari juures seisab; 10. aprilli kohal puudub J. Köleri surma nimetus (1899); J. W. Jannsen suri 1890, aga mitte 1819; J. Hurti sündimispäevaks on 10. juuli, mitte 19.; O. W. Masing ei ole mitte 1865 sündinud, vaid 1763. Tagapool leiduvas nimekirjas on need teated õigel kujul olemas. Ometi seisab ka XXXIV leheküljel, et J. Hurt kunni surmani, 31. XII. 1906, Peetrilinna Jaani koguduse õpetaja olnud ja et R. Kallas 1906 tema järeltulijaks valitud (XXXVI lhk.). Toepoolest lahkus J. Hurt juba viis aastat varemini õpetaja ametist, mil ajal ka R. Kallas tema asemele astus.

Mõte, ka teiste rahvaste suuri mehi esitada, on iseenesest hea. Sel teel võiks meil tutvus sigida teistega, võiksid ka osalt tekkida ühendavad niidid suure ilma vaimuelu ja meie oma vahel, võiks kasvada meil äärmiselt tarvilik arusaamine ja lugupidamine vaimlisest tööst ja aatelistest püüetest. Küsitav on aga, kas Sirvilaudade lühikesed teated siin midagi jõuavad korda saata. Nad on selleks liiga katkendilised ja puudulikud, võivad loomulikult ainult mõnda üksikut välist sündmust riivata, tööd ennast aga, tema tingimisi ja kujunemist mitte silma ette seada. Teine asi oleks, kui Sirvilaudade lisas võimalikult iga aasta mõne tähtsama isiku täielikum elu- ja tegevuselugu ilmuks; see töö võiks enam vilja kanda kui praegune kuiv üksikute andmete üleslugemine. Arvatakse aga Sirvilaudades aja jooksul tähtsate meeste nimekirja avaldades mingit orienteerimiseleksikoni muretseda võivat, siis peab sedagi püüet vähetöötavaks pidama: vaevalt on kalender, mis teataval määral ometigi ühe päeva liblika laadi kannab, selleks kohane paik.

Lisas, mis Sirvilaudade tähelepandavam osa on olnud, heidab kõige pealt V. Ernits kirjutusest „Sirvilaudad 1897—1916“ pilku minevikku. Antakse ülevaade kalendri välispidise arenemisekäigu ja sisu üle. Huvitava uudisena ilmuvad esimest korda laiema ringkonna ette teated neist kokkupõrkamistest, mis W. Reimanil mõne oma artikli pärast ametivandega ja ülemusega olnud. V. Ernitsi kirjutusest võib kiites tunnistada, et temas püütakse niihästi Sirvilaudade häid külgi kui ka puudusi õiglaselt hinnata, ajaoludest ja asjade seisukorrast aru saada. Õieti ei tuleks niisugust iseenesest mõistetavat asja nimetadagi, kui mitte elunähtused meid

ei õigustaks seda meil Eestis ometigi teatavaks teenuseks pidama. Sisuliselt jätab töö täielikkuse ja põhjalikkuse poolest mõnda soovida. On tunne, et kirjeldus enam kalendri lehitsemise kui sügavama läbitöötamise viil on ja nagu kerge käega paberile on visatud. Iseäranis vähe räägitakse esimesest aastakümnest, kuna teisest juba pikemalt kirjatööde sisu jutustatakse, osalt isegi üksikasjaliselt polemiseeritakse mõnes artiklis leiduvate mõtete vastu, niisama ka selle vastu, kuidas mõne Sirvilaudades esineva kirjaniku seisukohta olevat arvustatud. Oleks õigem olnud kalendri sisu karvapealsemalt analüüeerides seda võimalist t ö ö d , mis Sirvilaudade kaudu tehtud, vähem üksikuid töö saadusi, karakteriseerida ja hinnata. Puudulikkusest ja lõpulikust valmimatuses hoolimata näeme V. Ernitsi töös ometigi huvitavat ja lugupidamise-väärilist katset sidemeid mineviku ja oleviku vahel uuendada ja kinnitada. Lõpuks püüab V. Ernits Sirvilaudade tuleviku sihti ja ülesannet ära määrata. Sirvilaud on oma sennises olemisejärgus nähtava evolutsiooni läbi teinud. Kuna nende „asutamisel meie rahva kõige laiemate, siis ka kõige vähemate nõudmistega rahvakihtide kalendrit silmas peeti“, on neist nüüd „meie rahva esimese kümne tuhande, meie hariduspüüete reaalse kandja intelligenti kalender saanud — ja sellena peaks ta edaspidigi omal kohal suutma püsida!“ Selleks peaks kalendri sisu veel „aktuaalsemaks muutuma“. Nii tänavuste Sirvilaudade toimetaja arvamine. Iseenesest mõista, peab kalender ajaga sammu pidades sisu ja kuju poolest edenemisevõimeline olema. Küsimus on aga, kuidas seda edu mõelda. V. Ernitsi ideaal — „intelligenti kalender“ — on veidi udune. Milles peaks „intelligenti kalendri“ iseäraldus ennast näitama? Vaevalt on arvata, et intelligenti kalendrist otsib ligemaid ja põhjalikumaid seletusi teaduse ja kunsti, kirjanduse, politika ja teistelt sarnastelt aladelt. Selleks on ajakirjad ja ajalehed, mis voolava eluga paremini ühenduses hoiavad, kui üks kord aastas ilmuv kalender. Kalendri ülesandeks jääb rohkem arenenud oludes ikkagi kohaseks „lauaraamatuks“ olla, kust igapäevases elus ja töös tarvilikka teateid leitakse, mis aja- ja asjakohaselt korraldatud. Seda tendentsi näeme ilmutvat igasugustes erikalendrites, nagu arstide, õigusteadlaste, kooliõpetajate, põllumeeste, ühistegelaste j. t. kalendrid. Võiks siis vast sellest kõnelda, kuidas kalendri teadeteosa tarviduste kohaselt täiendada ja laiendada. Tahetakse aga, nagu V. E. mõte, kalendri „saba“ kaudu iseäralisi „intelligenti“ nõudeid täitma hakata, siis võivad Sirvilaud varsti kuivale jääda. Suuremate nõuetega lugejad ei leia seda, mida ehk otsivad, vähemaga leppijad ei mõista sellega, mis leiavad, midagi peale hakata. Natuke iseäralik on see „intelligenti“ tagaajamine meil viimasel ajal mõnel pool (ma ei mõtle siin mitte iseäranis hr. V. Ernitsit): Kui juba midagi kirjutada, siis tingimata „intelligentsile“, vähemaga ei maksa pealegi hakata. Muidugi on tarvis, et meie tõusvatel haritlastel usku oleks enese jõu sisse, siiski ei peaks oma võimise arvustust mitte päris ära unustatama. Muidu satutakse kergesti naeruväärilisesse seisukorda, nagu nüüd mõnigi kord võib näha, kus võimetus, sisuliselt suuremaid

nõudeid täita, väliste ehetega paradeerimisele kihutab: väheseid ja väikeseid harilikka mõtteid ja tundeid püütakse võimalikult kõlavalt ja pateetiliselt või jälle hästi keeruliselt ja konarliselt välja ütelda. Ei ole sugugi tarvis selle üle vaielda, et on küsimusi ja aineid, mis mitte kõiki ei või huvitada ega ka kõigile arusaadavad olla. See on päevaselge Käsitagu igaüks seda ainet, mis teda iseäranis huvitab; käsitamiseviis olgu aga niisugune, et normaalse arusaamisega lugeja, kellel teatav üldine haridus, märkaks ja tunneks, et kirjanik midagi on õppinud ja sellest arusaanud, iseene kallal tõsiselt on tööd teinud ja nüüd selge peaga, lahiste silmadega ja sooja südamega elust läbi läheb. Kui kirjanikul tõesti mõtteid on, küll nad oma paiga leiavad, ilma et tarvis oleks eraldi neid otsida, kes väärt oleksid neid vastu võtma. Aegamööda kogub tema ümber iseenesest lugejate ja mõistjate ringkond, sünnib teatav selektsioon loomulikult teel, ilma iseäraliste kunstlike abinõudeta. Muidugi ei tule arusaadavalt kirjutamist veel mitte nõnda mõista, nagu meil rohkesti sündinud, et „rahvale“ kirjutatud töödes lihtsust labasuses ja lohakuses nähakse. See täiesti ekslik seisukoht annab tunnistust mõtte- ja tundeilma arenemast. Ka arusaadavalt kirjutades andku kirjaviis, keel ja kuju head tunnistust kirjutaja vaimlisest distsipliinist; ka populäärsetes töödes pandagu aine käsitamises ja mõtete väljendamises rõhku karvapealsuse, maitserikkuse ja ilu peale. Ehk võiks Sirvilaudade kohta ometigi ka edaspidiseks endine mõte maksma jääda: laimatele ringkondadele head, huvitavat lugemismaterjali kätte toimetada, teadmise-tagavara kasvatamiseks, mõtete äratamiseks, tundmuste peenendamiseks. Üheks tähtsamaks osaks võiks ikkagi teaduste populariseerimine jääda, mis paljudele üliõpilastele jõukohasem oleks kui püüd tingimata „intelligentsile“ midagi täielikku pakuda. Peab ütleva, et ka Sirvilaudade juubeli-aastakäik umbes neile nõuetele vastab: üldiselt esitatakse aineid, mis laialistes ringkondades huvitust võivad leida; iseäralisi väiteid ja mõtteid, mida ainult nagu väljavalitutele adresseerituteks võiks pidada, seal ei leidu. Mõni eelkäija hilisemast minevikust püüdis palju iseäralikumalt silma paista, jäi aga selle kiuste väljapoole üldist tähelepanekut.

V. Ernitsi sulest on veel teine kirjatöö: „Sõda, rahvusküsimus ja rahvuskultuurilised püüded“. Selles leidub mõndagi asjalikku ja kohast mõtet sõja ja rahvuseküsimuse ja rahvuskultuuriliste püüete vahekorras. Ilmasõda on muu seas ka rahvuseküsimuse uue jõuga päevakorrale toonud, mõnegi sennini kindlaks peetud seisukoha ümber tõuganud ehk vankuma pannud, väikerahvaste rahvuslisele iseolemisele ja kultuurapüüetele uusi perspektiivisid avanud. Missugustes raamides, avaramates või kitsamates, Eesti rahva elu ka tulevikus saab liikuma, kindel on, et „rahvuskultuuriline töö ise meie eneste jõudude, meie „sisemise tubliduse“ kanda jääb“. Kuidas rahvusvaheliselt ja rahvuslikult orienteeritud ilmavaated edaspidi teineteisele ligemale võiksid jõuda ja ühes sihis tegevust juhtida, nagu sõda neid nüüd ühes ikkes

vedama pannud, selle üle järelemõtlemiseks annab V. Ernitsi võrdlemisi ladus veste materjali ja äratust.

Viimaks on V. Ernits veel Sirvilaudades 1897 kuni 1916 ilmunud kirjutuste süstemaatilise nimekirja kokku seadnud. Nähtavasti korralik töö.

A. Kleitsmann seletab „Külgehakkavate haiguste vastu võitlemisest“. Selgelt, arusaadavalt, ülevaatlikult räägitakse külgehakkavate haiguste tekkimise ja laialilagunemise tingimistest ja nähtustest, antakse eeskirju ja juhatusi tarbekorraks. Viimane osa jätab tundmuse järele, et autor nagu liiga ruttu on püüdnud lõpule jõuda.

J. Tork kirjutab „Kodusest lastekasvatamisest“ meeldival ja sündsals kombel. Ei tungi küll mitte sügavasse, kuid osatab rohkesti asju, mis väga paljudele selgeks peaksid saama; annab hulga kohaseid näpunäiteid, mida silmas pidades vanemate armastus laste vastu tõesti palju paremat vilja võiks kanda, kui praegu näha. Vanemad võivad oma laste tuleviku kujunemiseks palju rohkem kaasa mõjuda, kui sagedasti arvatakse.

H. Kruus jutustab „Ajaloosta rahvastest Venemaal“. Ajakohane aine ja sümpaatlik käsituseviis. Osavalt kujutatud referaat suudab elavat huvitust aine vastu äratada.

Keel, mida Sirvilaudades teist aastat tarvitatakse, on nõndanimeetatud uus keel. Uuekeelsus ilmub sõnade järjes ja uutes sõnades, isäranis ka mitmes ennetundmata sõnavormis: suurim, kõrgeim, tugevima pro kõige suurem, kõrgem, tugevam, ridus pro ridades, üldrahvuslik, üldpöliitiline jne. Ei või ütelda, et keel kirjatööde lugemist iseenesest takistaks. Küsitav on siiski, kas kõik uuendused ja täiendused tõesti tarvitususest on välja kasvanud. Ja edasi on väga küsitav, kas on õige kõike seda, mis üks või teine nendest, kes nüüd meie keele kallal meisterdavad, on välja mõtelnud, otsekohe kui kindlat asja igalpool tarvitusele võtta ja nõnda kirjatööde maitsmist seal, kus keele asjus veel loomulik tundmine ei ole rikutud, raskendada. Õigem oleks küll näituseks grammatikalisi uuendusi õige põhjalikult sõeluda ja harutada sellekohastes erikirjutustes, enne kui senisele segadusele uusi juure lisama hakata. Nähtavasti oleme meie aga oma arenemisekäigul hingeliselt seisukorrale jõudnud, kus kontsentratsioonivõimed lõdvaks on läinud, lootuse järele ajutiselt. See ei ilmu mitte ainult keele, vaid ka mitmel teisel alal. Seda seisukorda ei saa vägise muuta, siin saavad rahva alateadvuses peituvad jõud ise omal ajal esile tungides loomuliku kuju andma püüetele, mille olemasolemine eluliselt täiesti põhjendatud on.

Kaalume head ja vead ära, siis võime Sirvilaudadele julgesti pikka iga ja tänavu ning edaspidi rohkesti lugejaid soovida. Ta on ikkagi üks meie parematest kalendritest.

J. Köpp.

Mathias Aleksander Castrénin satavuotis-päivänä. — Alkajaispuhe Suomalais-Ugrilaisen Seuran vuosikokouksessa 2. p. joulukuuta 1913. Pitänyt E. N. Setälä. Helsingissä. Suomalais-Ugrilainen Seura.

Raamat on ilmunud Castréni, kuulsa Soome keeleuurija, 100-aastaseks sünnipäevaks, mehe, kelle tööst nagu lättest esile ulatavad mitme Soome rahvusliku teaduse algused, mida nüüd jätkatakse iseenesest mõistetavatena asjadena.

Peaaegu liigutav on lugeda selle ärkamisaegse Soome suurmehe elulugu ja ta püüdeid kesk selleaegist teadusetöö vaevalist rada, Saksa teadusmehena samojeedide maal, nagu Castrén ise on saanud kaevata kuski omas kirjas ühele tuttavale.

Soome ei ole ammu enam teadusliku töö seisukohast see samojeedide maa, milleks Castrén seda peaaegu meelekibedusega võis nimetada, aga ühtlasi on algava teadusliku töö romantika ajad tagasi tulemata kadunud.

Vaevalt jõudis Castrén 38 aasta eani, kui ootamata surm ta eluküünla kustutas; aga ometi, kui rikkaks on ta elutöö muutunud Soome teadusele, olgu selle ala keeleteadus, etnoloogia, rahvateadus, mütoloogia, ehk lõpuks muinasteadus.

Castrén sündis 2. detsembril 1813. aastal Tervolas, perämisel Põhja-maal, vanust õpetaja sugukondadest, kust Soomele nii palju suurmehi on tulnud. Aastal 1830 sai ta üliõplaseks vast hiljuti üleviidud Helsingi ülikooli, kus sel ajal sarnased Soome suurmehed kui Lönnrot, Runeberg, Snellman j. m. õppisid.

Ta mõte oli esialgu õppida idamaisi keeli, Semiidi keeli, et siis pühade keelte lektoriks saada. Nagu kogemata eksis ta piskuks ajaks Soome hõimu ja selle keelte õppimisele, jutustab Setälä, ja sellest sündis mõte Soome mütoloogia väljaandmiseks. Ainete kogumine ja võrdlemine viis Castréni laplaste juure, Lapi keelt õppima. „Kalevala“ ilmumine ja väljast tulnud mõjud näitasid Castrénile, et küllalt aineid uurimiseks leidub oma rahva keelest ja mütoloogiast. Ja sama tung, mis Ungari õigusteaduse-üliõplasest Anton Regulyst keelemehe tegi, äratas Castréni oma rahva keele uurijaks. Ja väljastpoolt võis nii palju äratust saada. Kuulsad nimed, nagu Rasmus Rask, Jak. Grimm, Franz Bopp, tähendasid uut ajajärku keele uurimise ja mütoloogia juurdlemise alal. Rask oli 1818 Soomes käinud, ja tema „*Samlede Afhandlingar*“ sisaldas lehekülgi, kus Soome keele tähtsust rõhutati. Samuti said Bopp'i „*Vergleichende Grammatik*“ ja Grimmi „*Deutsche Mythologie*“ teosteks, mis äratavana Castréni silme ees seisid vast leitud asjade salapärase romantilise nõidusega, ja Castrén üleva meelegujutuse, pärast Kalevala muinasloolise maailma leidu, romantiliste kujutustega Soome rahva muinasajast täitsid.

Nii andub Castrén 22-aastasena Soome teaduse teenistusse. Kuna Lääne-Euroopa teadusmeestel rikkalikud allikad kõige kaugemistki aega-

dest käepärast, pidi Castrén kõik ise korjama, vaevalisi reise tehes Põhja-Venemaale ja Siberi kõrbedesse. Kõik tuli algusest peale põhjendada.

Juba suvel 1839 teeb Castrén oma teise reisi sõnaseletuste ja usuajalooliste ainete korjamiseks Kalevala jaoks; viimast kavatses ta Rootsi keele tõlkes avaldada. Aastal 1841 leiame ta jälle teekonnal E. Lönnotiga Soome, Rootsi ja Vene Lapimaal. Sel reisil saab Castrén Sjögréni kaudu Peetrilinna Teadusteakadeemialt kutse Siberi minna samojeedide keelt ja etnoloogiat uurima. Ta palub edasilükkust, et ennast paremini teaduslikule teekonnale ette valmistada. Seks teeb ta Soome riigi poolt saadud abirahadega reisi Arhangelski kubermangu, ja uurib samojeede ja sürjäne Euroopa poolel. Aga juba aastal 1843 käib ta ka Aasia poolel ja uurib Ostjaki keelt.

Siin tabab teda a. 1844 raske löök. Arst teeb kindlaks, et ta rasket kopsuhaigust põeb. Castrén on meelt heitmas. Ta sõidab tagasi Soome, tervise eest hoolitsemisele. Vaheajal, pisut kosudes, toimetab ta trükki Sürjäni keeleõpetuse, ja sügisel 1844 võib ta jälle selle võrra tööd teha, et Soome keelest ettelugemisi peab.

Aastal 1845 alustab Castrén nelja-aastase teekonna Siberi. Ta pea-ülesanne on samojeedide uurimine; selle kõrval uurib ta ka ostjakke. Et samojeedideküsimumst põhjalikult valgustada, teeb ta uurimusi Türgi-Tatari keele alal, õpib Mongoli keelkonda kuuluvat Burjati keelt, samuti Jenissei Ostjaki keelt ja kottide murdeid, jälgib samal ajal etnoloogilisi asju ja toimetab muinasteaduslikkude suhete selgeksaamiseks kalmude ja varemete kaevamisi.

Siis tuleb uus kriis. Kesk põlist Siberi kõrbe, omade rikaste ainekogudega, ahastab ta, surm suu ääres, ja mõtleb juba oma testamendi tegemist. Õnnelikult jõuab ta kummatigi aastal 1849 jälle Helsingi.

Puudustega oli pidanud Castrén võitlema omal õpiajal, ja ka pärast seda. Asi paranes siiski selle poolest, kui ta, sõprade tungival pealekäämisel, aastal 1850 Soome keele professori koha vasta võttis, et vähemalt oma leivapaluke oleks. Aastal 1828 oli Soomes Soome keele lektori koht asutatud, kuid a. 1846 oli ettepanek tehtud Soome keele professoriks. Aga ka see koht pidi silmas pidama pigemini praktilisi otstarbeid õpetajate jaoks, ja seepärast oligi Castrén kahelnud kohta vasta võtmast, ehk ta küll juba aastast 1840 Soome ja Põhjamaade keelte dotsendiks oli arvatud. Aastal 1851 sai ta kätte volituskirja ameti astumiseks. Samal ajal oli ta naise võtnud ja õnneliku abielu alustanud. Näitas, kui oleks parem aeg olnud tulekul. Aga siis tuli äkiline haiguse põrre ja 7. mail aastal 1852, kesk lootusrikast tööd, suri Castrén, ootamata. Teadusemehe viimane eluaasta oli olnud koormatud ametitööga. Vaevalt sai ta mahti oma teadusliku töö jaoks; omile samojeedide uurimustele pidi ta aega otse varastama.

Kogu ta elu töö oli 15 aastat kestnud, ja sestki ajast oli tulnud ettevalmistamisteks ohverdada. Poole aega ta oli olnud aineid kogumas, ja palju jäigi ta tööst niimoodi korraldamata, poolele.

Omad Soome-Ugri keeleteaduse alale kuuluvad tööd jõudis Castrén veel ise välja anda. Need olid peaaegselt ta esimeste reiside viil. Siia kuuluvad: *De affinitate declinationum in lingua Fennica, Esthonica et Laponica* (1839), uurimus: *Om accentens inflytande i lappska språket* (Suomi 1844), ka Saksa keeli nimega: *Vom Einflusse des Accents in der lappländischen Sprache* (1845), Sürjäni, Tscheremissi ja Ostjaki grammatikad: *Elementa grammatices Syrjaenae* (1844), *Elementa grammatices Tscheremissae* (1845), *Versuch einer ostjakischen Sprachlehre, Nordische Reisen und Forschungen I* (1849), uus trükk Schiefneri poolt a. 1858. Laiale jäänud on Castréni Lapi keele ülestähendused, nagu ka poolele ta Soome keele grammatik, ettelugemiste põhjal sündinud.

Juba ainetena on Castréni järelejäänud kogud imetlust äratanud, seda enam, et tal õige pisut aega jäi täiesti tundmata keelte õppimiseks. Foneetilist karvapealsust ei leidu küll ülestähenduses, ütleb Setälä, aga üleüldse tunnistab ta Castréni teravaks tähelepanekute tegijaks, kes palju oma haruldase mälu varal on võinud reprodutseerida. Castrén kaldub üleüldisekstegevale esitamisele, ega ole sagedasti märkinud paradigmist karakteristilisi vorme, mille tõttu sarnasedki keeleajaloole tähtsad asjad, kui astmevaheldus, on võinud varjule jääda.

Et Castrén mitmel alal esimesed teated täiesti tundmata keeltest pidi andma, on ta juba ainete kogujana suur. Muidu on Castréni peateosena ometi Samojeedi murrete uurimine, ja seda tööd on Castrén ise ka omaks elutööks lugenud. Vääriliseks hinnatakse ka tema uurimusi koibaalide ja karagasside keelest, ja neil on tähtsust Tatari keelte uurimise kohta. Isääralise lugupidamisega nimetatakse Tungusi keele grammatikat. Sel alal on Castrén põhjapaneva töö loonud neile uurimistele, mida Soome-Ugri Selts edespidi mõtleb jätkata. Uus ala oli olnud ka Jenissei ostjakkide ja kottide keele uurimine.

Keeleuurijana oli Castrén esimeste seas, kes keele ehituse võrdlemise peale põhjenevat meetodi tarvitas Soome-Ugri keeleteaduse alal, mis selle teaduse, Setälä arvates, tõeliseks teaduseks tõstis, olgugi et Castréni meetodil nüüd ainult ajalooline tähendus on püsinud.

Teiseks on Castrén rajanud tee, pikkade kahtlustega, Soome-Ugri keelte ja Samojeedi keelte suguluse tõendamisele. Huvitavaid üksikasju esitab prof. Setälä selle kohta, missuguste pikaliste vaevade järele Castrén sellele otsusele on jõudnud. Castrén ongi esimene, kelle *Anteckningar om samojediskans förvandtskap med de Finska spraken* (Suomi 1845) kaua airukeseks koguks Soome-Ugri ja Samojeedi sõnauhenduste alal on jäänud. Alles meie päivil on see küsimus Setälä poolt uuele põhjalikule harutusele võetud, elustust saades ka neist reisidest, mis paar nooremat teadusemeest Siberi on teinud samojeedide uurimiseks.

Huvitusega konstateeritakse ka seda, et Castrén võrdlustele häälelist põhjendust püüab otsida. Hääleseaduste otsimine on ilmne Castréni teostes, ja see ongi see põhjuskivi, millele nüüdne Soome-Ugri keeleteadus tuggeb.

Castréni teaduslik vaim tuli nähtavale ka selles, et ta ei usaldanud hakata keeli võrdlema, ilma eelkäivate ajalooliste uurimisteta, nii näit. Soome ja Tatari keelte suguluse küsimust, senni kui Soome keelerühma iseloomu ja seadusi ei tuntud, kunni neid keeli ei oldud uuritud grammatilises ja sõnastikulises suhtes.

Oli ka loomulik, et Soome-Ugri keelkonnas nii tähtis asi kui astmevaheldus juba Castréni poolt täie hindamise leidis. Castrén konstateerib astmevahelduse, peale Soome keele, Lapi keeles ja märkab ühtlasi kvantiteedilise ja kvaliteedilise vahelduse ühtekuuluvuse. Veel enam, ta asetab selle ühendusse aktsendiga, ja leiab seadusi, mis esinduvad nii hästi Soome-Ugri kui Samojeedi keeltes.

Sõnavõrdlustest jõuti hõlpsasti keelte sugulusküsimuse juure. Castrén oletas soomlased sugulasteks mitte üksi samojeedidega, vaid koguni Türgi-Tatari rahvastega ja mongolitega. Ekslikult pidas ta keelesugulust antropoloogiliseltki siduvaks.

Castréni plaan oli suure võrdleva keeleteadusliku teose avaldamine, kus kõiki neid keeli oleks käsitletud, mida Castrén sugulaseks arvas. See töö jäi tal tegemata; aga teerajajana ja nimelt keeleajaloolisena keeleuurijana on ta tõukuse annud kõigile neile tööle, mida pärast nii palju põhjalikumalt ja laialisemalt on ette võetud ja veelgi kavatsetakse ette võtta, nagu Samojeedi keelte ja samuti Tungusi keelte uurimine.

On ka arusaadav, et Castrén keele suguluseküsimust kaaludes käsitlemata ei ole võinud jätta algkodu küsimust. See raamat, mis seda ainet käsitles ja Castréni nime laialt kuulsaks tegi, on ta: *Hvar lag det Finska folkets vaggå?* (1849). Ses esitab ta keele suguluse põhjal arvamise Soome rahvaste algkodust Altai mägedel, mis küll ka juba 1838 Wiedemannigi poolt oli lausutud. Uuemal ajal on see käsitus mitmel korral ekslikuks tõendatud.

Teine ala, kus Castréni töödel põhjanev tähendus on Soome võrdleva mütoloogia uurimine. Selgesti hindab Castrén siingi algallikate küsimust. Castréni mütoloogiliste teoste hulka kuuluvad: *Om Finnaarnes trollkonst* (1837) ja *Allmän öfversikt af Finnaarnes gudlära och magi under hedenömen* (1838). Laialiselt kavatsatud Soome võrdlev mütoloogia ei saanud enne ilmuda kui pärast Castréni surma.

Aga Castréni huvitus ulatas etnoloogiatki käsitlema. Ta oligi kavatsenud Vene Geograafiaseltsi ülesandel toimetada laia etnograafilist teost, mis oleks käsitletud Soome, Samojeedi ja Tatari rahvaid mitte üksi paganausu-kommete põhjal, vaid ka ühiskondlikkude ja haridusolude võrdluse põhjal. Mütoloogia pidi ainult osana sest laialiselt kavatsatud tööst olema. Kogu teosest oli Castrén jõudnud ainult üksikuid kujutusi valmis töötada.

Kuid mujalegi ulatas Castréni vaimu. Nagu üteldud, pani ta ka alguse Soome-Ugri võrdlevale muinasteadusele omade kaevamiste ja tähelepanekutega Põhja-Venemaal ja Siberis. Neil teekondadel leidis ta Orkhoni kirjutused, mille seletamine siiski hilisemate teadusmeeste tööks jäi. Arheoloogiagi alal oli ta hoolikas uurija, kelle teenuseid suureks on tunnistatud.

Loomulikult ei võinud ka topograafilised ja statistilised teated Castréni poolt tähele panemata jääda. Ka seski asjas on ta suurt korda saatnud.

Nii palju kui Castréni tööst kogudeks jäigi, ütleb Setälä, iseloomustab Castréni tööd ikka iselaadiline stiil. See töö oli ühe mõtte valitsetud tervik, või vähemalt rahn sellest tervikust.

Isikuna peetakse Castréni suuremeelseks rahvuslaseks, keda isamaatunne ja ülev maailma-vaade elustasid. Castrén oli põhjalt endasse sulgunud, mida eksikombel uhkuseks peeti. Ta oli vaimuaristokraat, kellele oli omane tugev väärtusetundmus. Tal oli silma arvustuseks, ja valusasti nimetabki ta ülikooli professorid: valgust-kartvaks, laisaks, end armastavaks rahvaks, kellel hiilgavad rasvamäod, kes piindunud jesuiidid, kes salaja mõju avaldavad, seltsikestes sosistavad ja nurkades laimavad. Castrén nägi väiklust ja vaimist madalust ja arvustas seda. Seda enam, et ta tundis enese üksi olevat, ilma äratuseta, julgustuseta, nagu Saksa õpetlane samojeedide maal. Muidu oli Castrén herk sõprusele, suuremeelne ja õiglane.

Oma usuga, Soome rahvuslik-romantik lähtekohtana, oli ta ise romantik teadusmehena. Ta unistus oli Soome rahvale teaduse kaudu minevik võita, mille kuulsust, kuigi hämarat, pidi olema kandmas $\frac{1}{6}$ osa inimkonda. Keeleõpetused ei olnud otstarve, vaid vajaline abinõu. Nii pidi saama Soome rahvust edendada ja Castrén arvas ise, et ta ainult algusepanija oli.

Ka Soome keele seisukoht tuleva Soome teaduse kandjana oli Castrénile küllaltki selge. Ainult Soome keel kultuurikeelena, võis Soome rahval olla tulevik kui kultuurirahval, ja nimelt pidi seda kultuurseks tehtud Soome keel võima.

Oleks soovida, et Setälä mõte pea täide läheks ja Castréni kohta pikem elulooline töö ilmuks, sest nii sama huvitav kui selle Soome suurmehe mitmekesine ja viljakas töö on kahtlemata ta isikki olnud.

V. R.

Toimetusele saadetud raamatud.

K. A. Raagi kirjustuseäri pealadu nimekirj. Jurjevis 1915. 16 lhk.
Первое С.-Петербургское Адресное Дѣло И. Я. Магалифъ. Каталогъ № 12. 110 lhk.

Noorekarja kasvamine. Kontroll-inspektor P. Kallit. „Põl-
lutöölehe“ kirjavara nr. 4. Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseitsi
kirjastus, Jurjevis 1915. 29 lhk. Hind 6 kop.

Eesti Kirjanduse Seltsi kuukiri

EESTI KIRJANDUS

ilmub endisel alusel üks kord kuus 2—3 poogna suuruses heal paberil.

Kuukiri toob 1915, nagu siia maani, pikema id töid Eesti keele-, kirjanduse-, kunsti- ja ajaloo-pöllult, lühe- maid teateid kirjanduseliste ja keeleliste uudiste üle, põhjalikka arvustusi, vanemate kirjameeste kirja- vahetusi ja bibliograafilisi teateid.

Kuukirja võib E. K. S. usaldusemeeste, raamatukaup- luste ja postitalituste kaudu tellida. Kuukirja kassale aga oleks otsekohene tellimine posti-transfer- digi kõige soovitam: Jurjev, hra A. Kitzberg. Tellimisehind on aastas postiga 3 rubla, postita 2 rubla 50 kop.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel on tänini järgmised raamatud „Eesti Kirjanduse“ kaasannetena ilmunud:

Joh. Aavik. Keele kaunima kõlavuse poole. 36 lhk. Hind 3⁰⁰ kop.

Joh. Aavik. -line ja -lik lõpulised omadussõnad. Katse -lik -line korralagedust korraldada. 53 lhk. Hind 4⁰⁰ kop.

Joh. Aavik. Nominatiivsed liitumised. 52 lhk. Hind 30 kop.

Johann Forselius. Eestlaste ebausku kombed, viisid ja harjumised. Trükki toimetanud J. Jögewer. 38 lhk. Hind 20 kop.

J. Jögewer. Käänamise ja pööramise tabelid Eesti kirja- keeles. 58 lhk. Hind 35 kop.

Keemia sõnastik. 44 lhk. Hind 30 kop.

Maadeteaduse sõnastik. 31 lhk. Hind 30 kop.

Matemaatika sõnastik. 31 lhk. Hind 30 kop. (Trükk otsas.)

V. Ridala. Anna Haava 50-aastase sünnipäeva puhul. 83 lhk. Hind 45 kop.

Dr. Mihkel Weske 25. surmapäeva mälestuseks, M. Weske pildiga. 80 lhk. Hind 45 kop.

Eesti Kirjanduse Seltsi toimetusel ja kirjastusel on ilmunud:

Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I anne (Kreutzwaldi ja Koidula pildiga), 511 lhk.; II anne (pildiga „Koidula rahvariides“ ning Kreutzwaldi ja Koidula käekirja-proovidega), 315 lhk. Ande hind 2 rbl. üksikult; mõlemad anded kokku 3 rbl. 50 kop.

Jakob Tamme Lugulaulud, J. Tamme pildiga. Kunstnik K. Mägi kaaneilustus. 495+VIII lhk. Hind 1 rbl.

Eesti Kirjanduse Seltsi omandusena on müügile saadetud: Изслѣ- дованія о нарѣчійхъ черемискаго языка I, доктора M. Becke. 50 lhk. Hind 40 kop.

Pealadu „Postimehe“ raamatukaupluses, Tartus.

Eesti kõige vanem päevaleht

Postimees

ilmub 1915. aastal peatoimetaja Jaan Tõnisson'i juhatusel
kindlal alal Eesti edulise rahvameelsuse vaimus edasi.

„Postimees“ tahab ka praeguse ilma-sõja päivil, mis meie maa ja rahva saatust aitab ära otsustada ja määrata, kui tõsine Eesti rahvusline häälekandja ajaviimata ja kindlaste seisukohta võtta. Meie maa tuleviku arenemise sihtjooned on meil ülitähtsad.

„Postimees“ toob alatasa värsked ja täielikka teateid Eesti sõjameeste kohta, kes sõjaväljal haavatute, kadunute ehk langenute hulka tulevad arvata.

Iga päev värsked telegrammid sõjaväljalt.

Igal laupäeval ilmuv pildileht „Virmalised“ toob Eesti sõjameeste piltisid.

1915. aastal annab „Postimees“ kaasa: I. Maksuta: 1) „Virmalised“ — piltidega kirjanduslik ja teaduslik nädalaleht. 2) Jutulisa — 2000 lhk. romaanisid ja uudisjuttusid. 3) „Postimehe“ tähtraamat 1916. a. 4) „Postimehe“ seinakalender 1915. a.

II. Maksu eest: 1) „Postimehe kirjakogu“ 4 raamatut: 1) Eesti „Kultura, 2) Looduseteadusest, 3) Kodaniku Käsiraamat ja 4) Oma maa, „Postimehe“ lugejatele 1 rbl. 50 kop., muidu 4 rbl. 2) „Sädemed“, mitmevärviliste piltidega ilustatud iseseisev pilkeleht. Hind 1 rbl. 50 kop. Eraldi tellides 2 rbl. 3) „Lasteleht“, hind 20 kop. 4) „Tervis“. Arstiteaduslik kuukiri. Hind 50 k.

„Postimehe“ tellimise hind: Postita 1 aastas 5 rbl., pooles aastas 2 rbl. 60 kop. Postiga 1 a. 6 rbl., pooles a. 3 rbl. 10 kop.

„Postimehe“ lühendatud väljaanne „ELU“

ilmub 3 korda nädalas. Peale „Postimehe“ hinnata kaasannete saavad „Elu“ lugejad ka veel „Lastelehe“ hinnata. Alandatud hinna eest saavad „Elu“ lugejad veel põllutöö-kuukirja „Talu“, 1 aastas 45 kop. ja pooles aastas 25 kop. (Eraldi tellides 1 aastas 1 rbl.) Hind postiga 1 aastas 3 rbl. 50 kop., pooles aastas 1 rbl. 85 kop. Address: „Elu“ Tartus.

Peale selle ilmub Pärnus päevaleht

„Postimees“ — Pärnu väljaanne.

„Postimehe“, „Elu“ ja „Sädemete“ adr.: Tartus, Rütüli uul. 9, г. Юрьевъ.

„Postimehe“, „Elu“ ja „Sädemete“ talitus.

Vastutav toimetaja ja väljaandja J. W. Weski.

Доволено военною цензурою.

„Postimehe“ trükk, Tartus.